

2005

ΜΟΥΣΕΙΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
MUSEUM OF BYZANTINE CULTURE

Το Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού
βραβεύτηκε από
το Συμβούλιο της Ευρώπης
Ευρωπαϊκό Μουσείο 2005

The Museum of Byzantine Culture
has been awarded the
Council of Europe Museum Prize
for the year 2005

Η ΕΚΔΟΣΗ ΕΓΙΝΕ ΜΕ ΤΗΝ ΕΥΓΕΝΙΚΗ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗ ΤΩΝ ΕΤΑΙΡΙΩΝ:
THE CALENDAR WAS PUBLISHED WITH THE KIND SUPPORT OF:

Radiant Technologies S.A.

OCTANORM
HELLAS

COPYRIGHT 2004
ISBN: 960-86540-3-3

ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ
ΦΥΛΑΚΤΑ

ΑΠΟ ΤΙΣ ΣΥΛΛΟΓΕΣ ΤΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

2005

C A L E N D A R
A M U L E T S

IN THE COLLECTIONS OF THE MUSEUM OF BYZANTINE CULTURE

ΜΟΥΣΕΙΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΣΩΜΑΤΕΙΟ ΦΙΛΩΝ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

Με το ξεκίνημα κάθε νέας χρονιάς αναθερμαίνονται οι πόθοι και οι προσδοκίες των ανθρώπων για καλή υγεία, προσωπική ευτυχία, ατομική και συλλογική ευημερία, με δύο λόγια για ένα ευοίωνο μέλλον

Μέσα σ' αυτό το κλίμα ελπίδας αλλά συνάμα και φόβου για το άγνωστο που διακατέχει τον άνθρωπο σε κάθε νέο ξεκίνημα, σκεφτήκαμε να αφιερώσουμε το εφετινό ημερολόγιο στα φυλακτά.

Τα φυλακτά, αντικείμενα με μυστικές ιδιότητες που, κατά τις λαϊκές δοξασίες, θεωρούνται ότι προστατεύουν τους κατόχους τους από ασθένειες, ατυχίες και κάθε κακό, αλλά και ότι παρεμβαίνουν ευεργετικά υπέρ αυτών στο μέλλον, είναι δείγματα προσωπικής ευλάβειας και λατρείας. Στα φυλακτά της ύστερης αρχαιότητας – εποχή έντονου συγκρητισμού και όσμωσης πολιτισμών και θρησκειών- αποτυπώνεται ο συγκερασμός παγανιστικών λαϊκών δοξασιών και χριστιανικών συμβόλων· όμως με τη σταδιακή εδραίωση του χριστιανισμού τα παλιά σύμβολα μετεξελίσσονται και αποκτούν νέο χριστιανικό νόημα.

Από τις σελίδες λοιπόν του παρόντος ημερολογίου και με οδηγό το γοητευτικό και εμπειριστατωμένο κείμενο του αρχαιολόγου του Μουσείου κ. Παναγιώτη Καμπάνη παραλαύνει το «οπλοστάσιο» των φυλακτών με τα οποία οι άνθρωποι του παρελθόντος φρόντιζαν να εφοδιαστούν για να ανταπεξέλθουν στα κάθε είδους δεινά που τους επεφύλασσε η ζωή, να αντιμετωπίσουν το άγνωστο ή και να προκαλέσουν την καλή τους τύχη

Αναστασία Τούρτα
Διευθύντρια του Μουσείου Βυζαντινού Πολιτισμού

Each new year as it comes around revives people's desires and hopes for good health, personal happiness, individual and collective prosperity in short, a promising future.

Within this climate of hope, but also of fear of the unknown which seizes people at every new beginning, we have decided to devote this year's desk-diary to the theme of amulets.

Objects with mystic properties which are popularly believed to protect their owners from sickness, misfortune, and all other ills and also to intervene on their behalf in the future, amulets are exemplary of personal piety and devotion. The amulets of Late Antiquity which was a time of profound cultural and religious syncretism and osmosis clearly reflect the blending of popular pagan beliefs and Christian symbols; but as Christianity gradually became established, the old symbols evolved further and acquired a new, Christian significance.

Through the pages of this desk-diary, then, guided by Panagiotis Kambanis's fascinating and detailed introduction, there parades the 'arsenal' of amulets with which the people of the past equipped themselves to help them to contend with the trials and tribulations that life had in store for them, to confront the unknown, or to bring them good luck.

Anastasia Tourta
Director of the Museum of Byzantine Culture

Το Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού και οι «Φίλοι» του συνεχίζοντας για έκτη χρονιά την παράδοση να εκδίδουν ημερολόγιο με θέματα από τον βυζαντινό και μεταβυζαντινό πολιτισμό και την τέχνη παρουσιάζουν στο ημερολόγιο του 2005 «φυλακτά» από τις συλλογές του Μουσείου.

Ο συνάδελφος – αρχαιολόγος κ. Παναγιώτης Καμπάνης, ο οποίος έχει ασχοληθεί με το θέμα στο εισαγωγικό κείμενο αναφέρεται με ιδιαίτερα κατατοπιστικό τρόπο στους συμβολισμούς και τη διάδοση του «μαγικού» κόσμου των φυλακτών από τις πρώτες αρχές που στηρίζονται στα πανάρχαια συναισθήματα του φόβου και της ελπίδας, στην πορεία τους από την ειδωλολατρία στη χριστιανική τους μεταμόρφωση, αρχικά με την αποτροπαϊκή δύναμη του σταυρού, την πίστη των ανθρώπων στις θεραπευτικές τους ιδιότητες, τις ποικίλες χρήσεις και μορφές του σταυρού, αλλά και την αγιαστική δύναμη που είχαν οι «ευλογίες» από τα διάφορα προσκυνήματα με ειδική αναφορά στο μεγάλο προσκύνημα του πολιούχου της πόλης μας Αγίου Δημητρίου.

Οι σελίδες του ημερολογίου κοσμούνται με μια μεγάλη ποικιλία σταυρών, για τους οποίους όπως εύστοχα έχει παρατηρηθεί «καμιά παράσταση δεν μπορεί να πει τόσα πολλά όσο το απλό αυτό γεωμετρικό σχήμα», σταυρούς αποτροπαϊκούς, σταυρούς-εγκόλπια, σταυρούς λειψανοθήκες, απλά εγκόλπια αλλά και φιαλίδια που παίρνουν οι πιστοί από τα διάφορα προσκυνήματα, όλα φυλακτά για ψυχική και σωματική υγεία.

Το Διοικητικό συμβούλιο των «Φίλων του Μουσείου Βυζαντινού Πολιτισμού» με την ευκαιρία της έκδοσης του ημερολογίου του 2005 εύχεται στα μέλη του και τους συμπολίτες το νέο έτος να τους χαρίζει υγεία και χαρές.

Νίκος Νικονάνος

Ομ. Καθηγητής Βυζαντινής Αρχαιολογίας και Ιστορίας της Τέχνης
Πρόεδρος των "Φίλων του Μουσείου Βυζαντινού Πολιτισμού"

Continuing for the sixth year running the tradition of publishing a desk-diary on a theme connected with Byzantine or Postbyzantine culture, in the 2005 desk-diary the Museum of Byzantine Culture and the Friends of the Museum present amulets from the museum's collections.

Our colleague, the archaeologist Panagiotis Kambanis, outlines the subject in his enlightening introduction, discussing the symbolism and the spread of the magical world of amulets from their earliest beginnings, which were underpinned by the age-old emotions of fear and hope. He traces their journey from paganism to their Christian metamorphosis, initially with the apotropaic power of the cross, people's faith in their healing properties, the various uses and forms of the cross, and the sanctifying power of the eulogiai from the various pilgrim shrines, with special reference to the shrine of Thessaloniki's own patron saint, Demetrios.

The pages of this diary are adorned with a wide variety of crosses, of which it has aptly been said that 'no image is as eloquent as this simple geometrical shape' apotropaic crosses, cruciform enkolpia, reliquary crosses; and also simple enkolpia and ampullae of the kind that pilgrims would bring home from the various shrines. All of these were amulets for spiritual and bodily health and well-being.

The Executive Committee of the Friends of the Museum of Byzantine Culture wishes its members and fellow citizens health and happiness in 2005.

Nikos Nikonanos
Professor Emeritus of Byzantine Archaeology and History of Art
President of the Friends of the Museum of Byzantine Culture

«... αμέτρητες πίκρες ανάμεσα γυρνούνε στους ανθρώπους. Γεμάτη από κακά είναι η γη και η θάλασσα γεμάτη. Οι αρρώστιες, άλλες τη μέρα και άλλες τη νυχτιά, ακάλεστες ζυγώνουν τους ανθρώπους, φέρνοντας στους θνητούς κάθε κακό.»

Ησίοδος, Έργα και Ημέραι.

Το καλό και το κακό, μας ακολουθούν από τη στιγμή που αρχίζουμε να συνειδητοποιούμε τον εαυτό μας και τον κόσμο γύρω μας. Για την ανθρώπινη αντίληψη, έτσι όπως αυτή διαμορφώθηκε μέσα στην ιστορική της εξέλιξη, καλό είναι οτιδήποτε προάγει τη ζωή και κακό οτιδήποτε οδηγεί στο θάνατο. Καθώς η μέρα εναλλάσσεται με τη νύχτα και το φως με το σκοτάδι, το καλό και το κακό βρίσκονται σε συνεχή αλληλουχία και αλληλεξάρτηση.

Ολόκληρος ο κόσμος της ύστερης αρχαιότητας, μοιάζει μ' ένα θέατρο σκιών που κατακλύζεται από αόρατες δυνάμεις. Οι κοινωνίες αντιλαμβάνονται τον κόσμο γύρω τους σαν ένα μικρόκοσμο. Πέρα από τα όρια αυτού του κλειστού κόσμου αρχίζει η περιοχή του αγνώστου, του άμορφου. Οι μάζες που συγκεντρώνονται στις πόλεις σε μεγάλο αριθμό, χρειάζονται ένα φόβητρο για να πειθαρχηθούν. Χρειάζονται τιμωρίες που ξεφεύγουν από τα γήινα πλαίσια. Η τιμωρία που εκπορεύεται από το Θεό αποδεικνύεται ισχυρότερη από την τιμωρία των ανθρώπων. Η εξουσία, έχοντας στα χέρια της τη θρησκεία, ανακηρύσσει κακό οτιδήποτε τη βολεύει, με αποτέλεσμα οι κοινωνίες να πέφτουν θύματα μιας αυθαίρετης τεκμηρίωσης του κακού.

Ο χριστιανισμός εκμεταλλευόμενος την πολυθεϊστική κόπωση της ύστερης αρχαιότητας, θα δώσει στο κακό συγκεκριμένο όνομα, θα κατονομάσει το χώρο δράσης του και θα προσδιορίσει επακριβώς τους κανόνες που ο άνθρωπος οφείλει να ακολουθήσει προκειμένου να οδηγηθεί στη σωτηρία. Στο συνεχή πόλεμο με τις δυνάμεις του κακού, στρατιές αγίων συμπαραστέκονται τους ανθρώπους, ενώ ένα μεγάλο «οπλοστάσιο» από προσευχές, εξορκισμούς και φυλακτά, τους παρέχουν την προστασία που χρειάζονται για να ανταπεξέλθουν στις κάθε είδους δυσκολίες της ζωής.

Ο όρος φυλακτό αποδίδεται σε κάθε αντικείμενο το οποίο θεωρείται ότι απομακρύνει το κακό και συνεπώς προφυλάσσει τον κάτοχό του από κακοποιές επιδράσεις, σωματικές και ψυχικές παθήσεις, βασκανία. Το «ιερό» αντικείμενο ή η «μαγική» εικόνα, είναι αντικείμενο που περιέχει δύναμη. Τη δύναμή του αυτή οφείλει σε μυστικές, μαγικές δυνάμεις

που εμπεριέχει και οι οποίες εξαρτώνται από τη μορφή, το υλικό, το χρώμα ή από κάποιο κείμενο που το συνοδεύει.

Το όνομα του φυλακτού το δίνει άλλοτε η μορφή ή το υλικό (*lamina litterata*, *breve*, *annulus*), άλλοτε η επιγραφή (χαρακτήρες) ή ο τρόπος που φοριέται (*ligamina*, *obligamenta*, *ligaturae*, *suballigaturae*, και στα ελληνικά περιάπτα, περιάμματα, περιαρτήματα), είτε στο λαιμό (*suspensions colli*), είτε στο στήθος (καρδιοφυλάκιον), και τέλος ο προορισμός του (*servatorium*, *amolitum*, *amuletum*, *amolimentum*, *gravenium*, και στα ελληνικά, φυλακτήριον, αμυντήριο, αποτρεπτικός) που συνήθως αποβλέπει στην προστασία από την αρρώστια ή τα μάγια. Οι αρχαίοι Έλληνες χρησιμοποιούσαν ακόμη τους όρους «ιερώματα», «ιερές εικόνες», «αγάματα», «θείες εικόνες», «τυχαίον» και «τύχη» για τα μικροαντικείμενα υπό μορφή κοσμήματος, όπως δακτυλίδια, περιάπτα, αναρτήματα, περόνες, βραχιόλια, περιδέραια.

Για τους ανθρώπους των πρώτων χριστιανικών αιώνων το κλασσικό παρελθόν – και ιδιαίτερα οι θεοί – δεν αποτελούσε ακόμα «παρελθόν». Η προσαρμογή του χριστιανισμού στο σύγχρονό του θρησκευτικό περιβάλλον, είναι περισσότερο εμφανής στο τελετουργικό, παρά στο δογματικό μέρος. Ο Ιησούς είπε ελάχιστα πράγματα για το θρησκευτικό τυπικό, και έτσι οι οπαδοί του μπορούσαν να δανειστούν πολλά στοιχεία από άλλες θρησκείες χωρίς να προδώσουν την πίστη τους.

Ο κατασκευαστής των φυλακτών στον ανεξάντλητο μικρόκοσμο των προστατευτικών παραστάσεων που χρησιμοποιούσε, αναμείγνυε αδιάκριτα χριστιανικά, ιουδαϊκά και ειδωλολατρικά στοιχεία, σε μια προσπάθεια να αποκτήσει πρόσβαση στη «θεία δύναμη». Πληροφορίες σχετικά με το τελετουργικό που ακολουθούσαν για την κατασκευή των φυλακτών μας δίνουν οι ονομαζόμενοι Μαγικοί Πάπυροι, που προέρχονται από την ελληνορωμαϊκή και κοπτική Αίγυπτο και χρονολογούνται μεταξύ 3ου και 5ου μ.Χ. αί. Πρόκειται για ειδικά βιβλία με επεξηγήσεις για την ορθή πρακτική άσκηση των μαγικών πράξεων που εξυπηρετούσαν όλους τους τομείς της ανθρώπινης ζωής.

Η πρώτη εμφάνιση μαγείας και θρησκείας, με κοινή αφετηρία δύο βασικά ανθρώπινα συναισθήματα, το φόβο και την ελπίδα, χάνεται στα βάθη της προϊστορίας. Παρά το γεγονός ότι κάποια στιγμή ξεχώρισαν με την έννοια ότι η θρησκεία αποτέλεσε την επιτρεπόμενη μορφή προσέγγισης των υπερφυσικών δυνάμεων, ενώ η μαγεία την απαγορευμένη, δεν έπαψε ποτέ να υπάρχει ανάμεσά τους μια σχέση ανταγωνισμού. Η μαγεία

της ύστερης αρχαιότητας αντιπροσωπεύει ένα συνοθύλευμα πολλών διαφορετικών επιρροών. Με μια ελευθερία στο να δανείζεται από τις θρησκείες και τις απόκρυφες επιστήμες άλλων πολιτισμών, επέλεγε τα θρησκευτικά εκείνα στοιχεία και τους θεούς που μπορούσαν να προσφέρουν στον επιδιωκόμενο σκοπό της. Ένα μεγάλο ποσοστό μαγικών γνώσεων μπορεί να θεωρηθεί απλώς ότι αντανακλά τα δόγματα και τις τελετές άλλων θρησκειών, τα οποία μεταφέρθηκαν με λανθασμένο τρόπο και κατανοήθηκαν διαστρεβλωμένα.

Η κατασκευή των φυλακτών εμπεριέχει τα θεμέλια της μαγείας που έχει σχέση με την προσέγγιση και τον επηρεασμό του σύμπαντος με υλικά μέσα. Μια σημαντική έννοια στο νεφελώδη και σκοτεινό κόσμο της μαγείας, όπου το θετικό και το αρνητικό αποκτούν τις απόλυτες τους σημασίες, είναι η αρχή της κοσμικής συμπάθειας, που σημαίνει κάτι σαν «δράση και αντίδραση» μέσα στο σύμπαν. Όλα τα φυλακτά απηχούν την αντίληψη ότι το σύμπαν κατακλύζεται από θεϊκές δυνάμεις. Η κύρια πηγή της δύναμης τους είναι ο ήλιος και τα αστέρια που επιδρούν τόσο στην έμψυχη όσο και στην άψυχη φύση και καθορίζουν τη ζωή και το θάνατο. Μια δύναμη αυτού του είδους μπορεί να αποκαλύπτεται με ποικίλους τρόπους. Αν ο μάγος γνωρίζει τη λειτουργία αυτών των δυνάμεων και μπορεί να τις χειριστεί, τότε μπορεί και να τις αλλάξει με τη δύναμη της γνώσης.

Σύμφωνα με το νόμο της συμπάθειας, το μέρος ταυτίζεται με το όλον. Ένα δόντι, ένα αυτί, λίγο σάλιο ή λίγος ιδρώτας αντιπροσωπεύουν συνολικά ένα πρόσωπο. Κατά το νόμο αυτό, κάθε αντικείμενο περικλείει την ουσία του όλου στο οποίο ανήκει. Η συνάφεια συνδέει κάθε άνθρωπο με τους συγγενείς του: ενεργώντας πάνω σε κάποιον, ενεργείς πάνω σε κάθε μέλος της οικογένειάς του. Ο νόμος συνδέει επίσης ανθρώπους και ζώα. Σύμφωνα με τον ανθρωπολόγο Marcel Mauss: «οι αρχαίοι Έλληνες σκέφτηκαν να θεραπεύσουν αρρώστιες των ματιών, μεταβιβάζοντας στους ασθενείς την όραση μιας σαύρας. Έφεραν τη σαύρα σε επαφή με πέτρες, που θα χρησίμευαν σαν φυλακτά, και την τύφλωναν, πιστεύοντας ότι η συγκεκριμένη αίσθηση, κομμένη από τη ρίζα της, θα περνούσε στις πέτρες, και από αυτές, στους κατόχους των φυλακτών».

Το υλικό ενός φυλακτού επιλέγεται με πολύ προσοχή και σύμφωνα πάντα με τη συμπαθητική μαγεία. Ο χρυσός, λόγω της αντιστοιχίας του χρώματός του με το φως του ήλιου, ήταν το πιο περιζήτητο υλικό. Ο άργυρος και ο αιματίτης συγκέντρωναν την πρότιμη στην κατασκευή φυλακτών που προορίζονταν για την αποτροπή της αιμορραγίας.

Ο άργυρος, εξαιτίας της αντιστοιχίας του χρώματός του όταν σκουριάζει, με την έμμηνο ρύση των γυναικών και ο αιματίτης γιατί ως οξειδίο του σιδήρου, συγκρατεί το κόκκινο «αίμα» του μέσα στη σπιληνή μαύρη επιφάνεια του. Η χρήση του χαλκού σχετίζεται με τη *Διαθήκη Σολομώντος*, επειδή ο βασιλιάς Σολομών έκλεισε όλους τους δαίμονες μέσα σε χάλκινους κάδους. Οι χριστιανοί πίστευαν ότι ο ήχος από το καθαρό κτύπημα του χαλκού ήταν η φωνή ενός αγαθού δαίμονα που εξεδίωκε τους κακούς. Γι αυτό το λόγο, όπως μας πληροφορεί και ο Ι.Χρυσόστομος, χρησιμοποιούσαν μικρά κουδούνια από χαλκό, τα *tintinnabula*, για την προστασία κυρίως των μικρών παιδιών. Το μολύβι, υλικό «άφθαρτο» και «αιώνιο», χρησιμοποιήθηκε για την κατασκευή κυρίως φυλακτών που προορίζονταν για τους νεκρούς. Από τους ημιπολύτιμους λίθους οι δαίμονες φοβούνταν περισσότερο τον ίασπι και το βαταρίτη. Ο γαλακτίτης γιάτρευε τις πληγές, ο μαγνητίτης τους πόνους των αρθρικών και ο γαγάτης διευκόλυνε τον τοκετό. Από τα φυτά, η ρίζα της παιώνιας προστάτευε από την επιληψία, τη βασκανία, τη μαγεία και τους πυρετούς, ενώ η ρίζα του τριφυλλιού έδιωχνε το θηλυκό δαίμονα Γελλώ, που ήταν υπεύθυνη για το θάνατο των νεογέννητων

«άγια ονόματα και σύμβολα και φοβεροί χαρακτήρες φυλάξαι τον φορούντα ή την φορούσα τας θείας ημών δυνάμεις από πάντων κινδύνων», γράφει πάνω σε ένα φυλακτό.

Οι «χαρακτήρες» ήταν ειδικά σύμβολα που δεν αποδίδονταν φωνητικά, αλλά είχαν τη δική τους σημασία, δικές τους ιερές και σωτήριες ενίοτε, ιδιότητες. Το ειδικό αυτό λεξιλόγιο συντίθεται από στοιχεία ποικίλης προελεύσεως. Ορισμένα είναι στοιχεία ξένων γλωσσών. Παραφθορές ονομασιών θεών και δαιμόνων ή τελετουργικές ρήσεις. Άλλα πάλι απαρτίζονται από σειρές φωνηέντων. Και όπως κάθε φωνήεν αντιστοιχεί σε μια νότα που εκπέμπει ο κάθε συγκεκριμένος πλανήτης, γράφοντας την τροχιά του (η αποκαλούμενη μουσική των ουρανίων σφαιρών), ορισμένοι υπέθεσαν πως το σύνολο σχημάτιζε ένα άσμα το οποίο ο ιερέας-μάγος διηύθυνε κατά τη διάρκεια της τελετής. Ορισμένα από αυτά τα στοιχεία πρέπει να δημιουργήθηκαν τυχαία, από την έμπνευση της στιγμής, να προέκυψαν από τα άμορφα ψελλίσματα ενός πλάσματος με πρωτόγονη νοοτροπία που, καθώς ενεργεί παράνομα και κρυφά, είναι υποχρεωμένο να συνοδεύει τις πράξεις του με φράσεις ακατάληπτες για τους υπολοίπους. Μερικοί από αυτούς τους μάγους, άλλωστε, όπως φαίνεται κι από τις παραισθήσεις που τους βασάνιζαν, ήταν παρανοϊκοί που πίστευαν πως βρίσκονταν σε διαρκή επικοινωνία με τον υπερφυσικό κόσμο, και νόμιζαν πως μπο-

ρούσαν να διαλέγονται με θεούς και με δαίμονες σε απόκρυφη γλώσσα, που μόνο αυτοί, ανάμεσα σε όλους τους θνητούς, κατείχαν. Όπως και να 'χει το πράγμα, όσο πιο παράξενα και ακατανόητα ήταν για τους απλούς ανθρώπους τα διάφορα «αβρακαδαβρα» τους, τόσο περισσότερο έμοιαζαν φορτισμένα με εκείνο το ισχυρό ρευστό που οι πρωτόγονες αντιλήψεις φαντάζονται πάντοτε πως υπάρχει.

Ένας χώρος που εξασφάλιζε άνεση κίνησης στους φυλακτογράφους, ήταν η θεραπεία των ασθενειών. «*Νοσεί το παιδίον; Και συ τον εσαιοιδόν περισκοπείς, ή τον τους περιέργους χαρακτηήρας τοις τραχήλοις των αναιτιών νηπιών περιτιθέντα. εκ των ανωφελών και ματαίων βοήθειαν επισπώμενος*», γράφει ο Μ. Βασίλειος. Η έννοια της αρρώστιας μπορεί εύκολα να κατανοηθεί, χωρίς να τίθεται το εμπόδιο των γλωσσικών συνόρων και αν ένα συγκεκριμένο φυλακτό φαίνεται να είναι αποτελεσματικό, γίνεται αποδεκτό με μεγάλη ευκολία. Η αναποτελεσματικότητα της ιατρικής επιστήμης, οδηγούσε τους ανθρώπους στη βοήθεια των υπερφυσικών δυνάμεων, πολλές φορές και με την προτροπή των ίδιων των γιατρών. Μεγάλοι γιατροί της ύστερης αρχαιότητας, όπως ο Γαληνός και ο Αλέξανδρος από τις Τράλλεις της Μικράς Ασίας, προσωπικός γιατρός του αυτοκράτορα Ιουστινιανού, συνιστούν τη χρήση φυλακτών σε ασθενείς που τα συμβατικά φάρμακα δεν παρέχουν βοήθεια. Έναν ειδικό σφραγιδόλιθο κατά του κωλικού περιγράφει ο Αλέξανδρος ως εξής: «*εις λίθον Μηδικόν γλύφον Ηρακλέα, ορθόν πνίγοντα λέοντα, και εγκλείσας εις δακτύλιον χρυσοῦν, δίδον φορεῖν*». Σε αυτού του είδους τους σφραγιδόλιθους η παράσταση του Ηρακλή περιβάλλεται συνήθως από την επιγραφή «φύγε κολικέ το θεῖον σε καταδιώκει», ή από τρία εγχάρακτα ΚΚΚ, που δηλώνουν τον δαίμονα του κωλικού.

Ως αποτροπαϊκό της δυσπεψίας και του στομαχόπνου, ο Γαληνός αναφέρει φυλακτό από πράσινο ίασπι, πάνω στον οποίο έχει χαραχθεί φίδι με κεφάλι λιονταριού που έφερε ακτινωτό στέμμα. Πρόκειται για τα φυλακτά με την μορφή του Χνούβη, ηλιακή θεότητα της αρχαίας Αιγύπτου, που κατά την ύστερη αρχαιότητα μεταμορφώνεται σε έναν από τους τριάντα έξι θεούς που κυριαρχούν στα διάχωρα των δώδεκα συμβόλων του ζωδιακού κύκλου και ειδικότερα σ' αυτό που αντιστοιχεί στο στομάχι. Στις Κυρανίδες, μαγικό-ιατρικό βιβλίο, υπάρχει η οδηγία πως εάν κάποιος χαράξει πάνω σε έναν λίθο το πουλί Φοίνικα, αποκτά ένα πολύ ισχυρό φυλακτό. Στα φυλακτήρια με απεικονίσεις πουλιών συνήθως αναγράφεται η λέξη *πέπτε*, που σημαίνει χώνευε και προφανώς εξυπηρετούσαν στην ανακούφιση των στομαχικών προβλημάτων. Από τα θαύματα της Καινής Διαθήκης,

αυτό που σχετίζεται περισσότερο από οποιαδήποτε άλλο με το χώρο της μαγείας, είναι το θαύμα της αιμορροούσας. Φυλακτά από αιματίτη με την παραπάνω παράσταση, χρησιμοποιούσαν οι γυναίκες του δου-7ου αί, με γυναικολογικά προβλήματα. Στα γυναικεία προβλήματα επίσης, απευθύνεται ένας αριθμός φυλακτών με την παράσταση της μυθικής Μέδουσας, που αυτή την περίοδο, ταυτίζεται με το γυναικείο δαίμονα με τα επτά κεφάλια που εμφανίζεται στη *Διαθήκη Σολομώντος*. Τα φυλακτά αυτά συνοδεύει πάντα η λέξη «*υστέρα*» που σημαίνει μήτρα. Από τον προϊστορικό κόσμο, η γυναικολογική αποστολή του οστράκου πέρασε στον ελληνορωμαϊκό, όπου διατηρήθηκε όλο τον Μεσαίωνα και έφτασε ως τις μέρες μας. Το κογγύλι *cyrgaea moneta*, γνωστό ως φυλακτό της Αφροδίτης, λόγω της ομοιότητάς του με το αιδούο μετέχει στις μαγικές δυνάμεις της μήτρας και ευνοεί τη γονιμότητα. Το όστρεο ως παγκόσμια μήτρα, δηλώνει ακόμα την πράξη της πνευματικής αναγέννησης (ανάστασης) με την ίδια επιτυχία που εξασφαλίζει και διευκολύνει τη σαρκική γέννηση

Τα *fascini*, *praefiscini*, και στα ελληνικά αβάσκαντα ή προβοσκάνια, ήταν τα φυλακτά που προστάτευαν από το μάτιασμα. Η πίστη στη βασκανία είναι αρχαιότατη και ανεξάρτητη από πολιτισμούς και ιστορικές περιόδους. Όλες οι θρησκείες προσπάθησαν να ερμηνεύσουν το φαινόμενο της βασκανίας ανάλογα με τα μέσα τα οποία είχαν στη διάθεσή τους. Η χριστιανική εκκλησία στην αρχή θεώρησε τη βασκανία ως δεισιδαιμονία που έμμεσα απέρριπτε την πίστη στη Θεία Πρόνοια. Στη συνέχεια όμως, την απέδωσε στην επήρεια του πονηρού βλέμματος του διαβόλου. «*.άκουσον αυτών, πως επιγράφουσι την βασκανίαν τοις ανθρώποις, επειδή ο διάβολος εξ αρχής βάσκανος εστίν, και πολεμεί τοις ανθρώποις..*». Η απεικόνιση του «*πολυπαθούς οφθαλμού*», αποτέλεσε ένα από τα πιο συνηθισμένα θέματα στα αποτροπαϊκά φυλακτά της βασκανίας. Ο Φθόνος, είναι ένας από τους δαίμονες που εμφανίζονται στη *Διαθήκη Σολομώντος*: «*Εγώ Ρύξ Φθηνεώθ καλούμαι, βασκαίνω παντί ανθρώπω, καταργεί με ούν ο οφθαλμός πολυπαθής εγχαρατόμενος*». Οι λέξεις αυτές στα χέρια των φυλακτογράφων μετατράπηκαν σε εικόνα. Τα φυλακτά, εικονίζουν το μάτι του φθόνου που περιβάλλεται από διάφορα άγρια θηρία και όπλα που το απειλούν

Σε έναν από τους Μαγικούς Παπύρους διαβάζουμε: «*φυλακτήριον σωματοφύλαξ προς δαίμονας προς φαντάσματα προς πάσαν νόσον και πάθος επιγραφόμενον επι χρυσέου πετάλου ή αργυρέου ή κασσιτερίνου*». Εξορκιστικές ευχές γραμμένες σε λεπτά μεταλλικά ελάσματα, τυλιγμένα μέσα σε μικρούς κυλίνδρους, αποτέλεσαν ένα από τα πρώτα είδη φυλακτών του χριστια-

νικού κόσμου τα οποία συνέχισαν την παράδοση των εβραϊκών Totharhoth. Ακολουθώντας το γράμμα της Βίβλου, όπου ο Θεός διατάσσει. *«και εμβαλείτε τα ρήματα ταύτα εις την καρδίαν υμών και εις την ψυχὴν υμών και αφάφητε αυτά εις σημεῖον ἐπι τῆς χειρὸς υμών και ἔσται ἀσάλευτον προ ὁ οφθαλμῶν υμών»* συνήθιζαν να βάζουν, είτε στον αριστερό βραχίονα είτε στα κεφάλια τους, πλατιά φυλακτά που περιείχαν χωρία από την Πεντάτευχο.

Η ειδωλολατρική καταγωγή των φυλακτών δε στάθηκε εμπόδιο στη χριστιανική τους μεταμόρφωση. Η χρήση τους συνέχισε να επιβιώνει, άλλοτε στο περιθώριο και άλλοτε μέσα από τον ίδιο το χριστιανισμό. Η Εκκλησία από την αρχή καταπολέμησε τα ειδωλολατρικά έθιμα, εν τούτοις όμως μερικά απ' αυτά, όπως η χρήση των φυλακτών, διατηρήθηκαν, διότι χιλιάδες χρόνια έζησαν στη θρησκευτική συνείδηση των ανθρώπων εκείνων οι οποίοι καλούνταν να δεχθούν τη νέα θρησκεία. Είναι στη φύση του ανθρώπου να μην επιθυμεί να αφήσει αυτό που του είναι γνώριμο, αυτό στο οποίο είναι συνηθισμένος. Ο άνθρωπος φοβάται να πλησιάσει αυτό που δεν ξέρει ή δεν καταλαβαίνει. Ένα έθιμο δεν καταργείται εύκολα απλώς με τη λέξη απαγορεύω, αλλά μόνο όταν μεταβληθεί ριζικώς η σκέψη του ανθρώπου.

Στο «μαγικό» κόσμο των φυλακτών των πρώτων χριστιανικών αιώνων, η Εκκλησία διείσδυσε αρχικά με την αποτροπαϊκή δύναμη του σταυρού. Η χρήση του σταυρού ως αποτρεπτικό σύμβολο και φυλακτό μαρτυρείται ήδη από τους αποστολικούς χρόνους.

«Ο του Χριστού σταυρός προανακηρύττετο και προσητυπούτο εκ γενεών αρχαίων» Τα σύμβολα ως ενεργός παρουσία, δεν εξαφανίζονται ποτέ από την ψυχή. Μπορεί να αλλάζουν όψη, μα η λειτουργία τους μένει η ίδια. Τα σύμβολα είναι δυνάμεις που προβάλλουν τον ιστορικά προσαρμοσμένο άνθρωπο σε έναν πνευματικό κόσμο απείρως πλουσιότερο από τον κλειστό κόσμο της «ιστορικής του στιγμής». Κάποιοι από τους Πατέρες της πρώτης εκκλησίας αναγνώρισαν τη σημασία που είχε η αντιστοιχία μεταξύ των συμβόλων του χριστιανισμού και του αποθέματος σε σύμβολα ολόκληρης της ανθρωπότητας. Για τους χριστιανούς τα σύμβολα ήταν γεμάτα μηνύματα και φανέρωναν το Ιερό με τη μορφή των κοσμικών ρυθμών.

Ως κοσμολογικό σύμβολο ο σταυρός αποτελεί βασικό σχήμα που απαντά ήδη από την προϊστορική εποχή. Στο σύμβολο του σταυρού αναπαρίσταται η πιο βασική, παγκόσμια διαδεδομένη διαίρεση του κόσμου στα τέσσερα σημεία του ορίζοντα. Στις απόκρυφες πράξεις του αγίου Ανδρέα διαβάζουμε, ότι ο σταυρός του Χριστού με την κάθετη δοκό

του συνδέει το πιο βαθύ και εσωτερικό με το πιο υψηλό και ανώτατο, αφού με το άκρο του υποδεικνύει προς τα κάτω τον Κάτω Κόσμο και με την κορυφή του το θεϊκό λόγο, τον ίδιο τον Χριστό, ενώ με την εγκάρσια δοκό στηρίζει τον κόσμο και αποτρέπει το χάος. Στο χριστιανικό σταυρό συνδέονται ο συμβολισμός του θανάτου και της θυσίας με αυτόν της αιώνιας ζωής και της λύτρωσης.

Οι σταυροί που χρησιμοποιούνται ως εγκόλπια-φυλακτά από τον 5ο μέχρι και τον 7ο αι. κατασκευάζονται από πολύτιμα μέταλλα, χρυσό και ασήμι, αλλά κυρίως από κράματα του χαλκού. Χυτοί, σε δίθυρες μήτρες από πέτρα ή από πηλό οι σταυροί είχαν σχετικά μικρό μέγεθος και στο πάνω μέρος της κάθετης κεραίας σχηματίζονταν συμφυής κρίκος για την ανάρτηση τους σε αλυσίδα. Σύνηθες διακοσμητικό στοιχείο αποτελούσαν οι εγχάρακτοι ομόκεντροι κύκλοι με στιγμή στο κέντρο (σχηματοποιημένοι οφθαλμοί για την αποτροπή της βασκανίας).

Οι σταυροί ως αντικείμενα λατρείας γνώρισαν ιδιαίτερα μεγάλη διάδοση μετά τον 9ο αι., με τη λήξη της Εικονομαχίας. Πρόκειται κυρίως για σταυρούς – λειψανοθήκες κατασκευασμένους από δύο χυτές κοίλες πλάκες που ενώνονται με στροφείς πάνω και κάτω, αφήνοντας ενδιάμεσο κενό χώρο για τα άγια λείψανα, και φέρουν σκηνές από το χριστολογικό κύκλο. Ο πατριάρχης Νικηφόρος στον Τρίτο Αντιρρητικό Λόγο μαρτυρεί ότι οι χριστιανοί συνηθίζουν να φέρουν πάνω στο στήθος τους λείψανα του Τιμίου Ξύλου ως φυλακτά για προστασία και για σωματική και ψυχική υγεία. Σύμφωνα με τον Ιερώνυμο, ήδη από τα μέσα του 4ου αι., τεμάχια του Τιμίου Σταυρού είχαν διασκορπιστεί σε ολόκληρη την οικουμένη και χρησιμοποιούνταν ως φυλακτά από τους πιστούς. Ο Ι. Χρυσόστομος γράφει. *«αυτό δε το ξύλον εκείνο, ένθα το άγιον ετάφη σόμα και ανεσκολοπίσθη, πως έστι περιμάχιτον άπασι, και μικρόν τι λαμβάνοντες εξ εκείνου πολλοί, και χρυσώ κατακλείοντες, και άνδρες και γυναίκες των τραχήλων εξαρτώσι των εαυτών καλλωπιζόμενοι, καίτοι καταδίκης σύμβολον το ξύλον ήν και τιμωρίας ».*

Οι επιστήθιοι σταυροί – λειψανοθήκες συσχετιζόνταν για πολλά χρόνια με τα ενθύμια του 6ου και 7ου αι. που έφεραν οι προσκυνητές από τους Άγιους Τόπους. Η μελέτη των ιστορικών πηγών όμως καθώς και τα αρχαιολογικά δεδομένα δείχνουν ότι η μαζική παραγωγή αυτών των σταυρών ανάγεται στις αρχές του 9ου αι., την περίοδο δηλαδή της εικονόφιλης αντίδρασης, μετά την πρώτη εικονομαχία. Η παραγωγή τους έφτασε στο απόγειο της από τον 10ο ως τον 12ο αι. και στη συνέχεια παρουσίασε φθίνουσα πορεία.

Τα εργαστήρια που παρήγαγαν αυτά τα αντικείμενα ήταν διάσπαρτα σε ολόκληρη τη βυζαντινή αυτοκρατορία και δεν συνδέονταν με συγκεκριμένα προσκυνήματα. Προορίζονταν να φέρουν διάφορα ιερά λείψανα, μαζί με τμήματα του Τιμίου Ξύλου. Αρχαιολογικά ευρήματα δείχνουν ότι σταυρούς – λειψανοθήκες αυτού του τύπου φορούσαν άτομα και των δύο φύλλων και όλων των ηλικιών, εν ζωή αλλά και στον τάφο τους. Από τον 11ο αι. εμπλουτίζεται η εικονογραφική θεματολογία των λειψανοθηκών. Εκτός από την συνηθισμένη σύνθεση της Σταύρωσης και της Παναγίας δεομένης φιλοτεχνούνται και παραστάσεις διαφόρων αγίων. Οι άγιοι αυτή την περίοδο παίζουν το ρόλο του προστάτη ενάντια σε κάθε κακό. Τα λείψανα τους καθώς και αντικείμενα που τους ανήκουν, τοποθετούνταν στο εσωτερικό των λειψανοθηκών εξαιτίας της πίστης πως η υπερφυσική δύναμη των αγίων μπορούσε να μεταφερθεί με την επαφή στο σώμα του πιστού.

Εκτός από το σταυρό πολλοί χριστιανοί χρησιμοποιούσαν ως φυλακτά και μικρά ευαγγέλια, όπως μας πληροφορεί ο Ι. Χρυσόστομος: *«Ουχ οράς, πως αι γυναίκες και τα μικρά παιδιά αντί φυλακής μεγάλης Ευαγγέλια εξαρτώσι του τραχήλου, και πανταχού περιφέρουσιν, οπούπερ αν απίωσιν;»* Η χρήση των εκκλησιαστικών κειμένων ως φυλακτών θεραπείας και προστασίας, καθώς και η ανάγνωση περικοπών από αυτά ως επωδών, ήταν σύνηθες φαινόμενο στη Συρία.

Στην Αντιόχεια του 4ου αιώνα, ως αποτροπαϊκά φυλακτά για τον πονοκέφαλο και για πόνους στα πόδια, χρησιμοποιούσαν χάλκινα νομίσματα του Μεγάλου Αλεξάνδρου, τα οποία έδεναν στο κεφάλι και στα πόδια: *«τι αν τις είποι περί των επωδαίς και περιάπτοις κεχημένων, και νομίσματα χαλκά Αλεξάνδρου του Μακεδόνοσ ταις κεφαλαίς και τοις ποσί περιδεσμούντων»*, γράφει ο Ι. Χρυσόστομος. Με τον καιρό τα νομίσματα αυτά αντικαταστάθηκαν από τα λεγόμενα «κωνσταντινάτα», νομίσματα που εικόνιζαν τον Μ. Κωνσταντίνο και τη μητέρα του την αγία Ελένη, κρατώντας το σταυρό. (*«...αρωγής το νόμισμα φορούντι το Κωνσταντίνειον. επιστήθιον άπαντες φέρουσιν εις αποτροπήν πάντων των επερχομένων αυτοίς κακών»*). Σύμφωνα με την παράδοση, όταν η αγία Ελένη βρήκε το Τίμιο Σταυρό, τον έκοψε με πριόνι στα δύο και άφησε το ένα κομμάτι στα Ιεροσόλυμα και το άλλο το πήρε στην Κωνσταντινούπολη. Τα πριονίδια που έπεσαν κάτω, διέταξε να τα ανακατέψουν με χρυσό και από το κράμα αυτό έκοψε νομίσματα.

«... και το της Εκκλησίας εγκόλπιον, όπερ ως αρραβών εστί και ως υπηρέτης και φύλαξ αυτός φυλάσσει», γράφει ο Συμεών Θεσσαλονίκης.

Ο γενικός όρος εγκόλπιο χρησιμοποιείται συχνά αντί του όρου φυλακτό και χαρακτηρίζει κάθε κυκλικό, ορθογώνιο ή πολυγωνικό αντικείμενο που κρεμόταν από το λαιμό του κατόχου. Τα φυλακτά αυτά κοσμούνται με σύμβολα ευοίωνα και προστατευτικά, με εικόνες και αφορισμούς ή ευχές και αντλούν τη δύναμή τους είτε από άγια λείψανα που περιείχαν, είτε από τα εικονογραφικά τους θέματα.

Στη χριστιανική γραμματεία ο όρος «μάρτυς» προσδιορίζει τους ομολογητές της χριστιανικής πίστης, που με τους βασανισμούς και τη θανάτωσή τους, «μαρτυρούσαν» δηλ. ομολογούσαν την πίστη τους στο Χριστό, ευαγγελιζόμενοι τη νέα εσχατολογική κατάσταση στην οποία εισήλθε ο κόσμος με την έλευση του Κυρίου και την εγκαθίδρυση της εκκλησίας Του.

Ο Γρ. Θεολόγος μιλώντας για τους μάρτυρες, λέει. *«ων και τα σώματα μόνον ίσα δύνανται ταις αγίαις ψυχαίς ή επαψώμενα ή τιμώμενα, ων και ρανίδες αίματος μόνον και μικρά σύμβολα πάθους ίσα δρώσι τοις σώμασι»*. Η έξαρση της λατρείας των μαρτυρικών λειψάνων οφείλεται στην πίστη ότι τα λείψανα αυτά καθ' αυτά είχαν τη δύναμη να μεταδίδουν σωτηρία και αγιασμό σε όποιον ερχόταν σε επαφή μαζί τους.

Πολλές περιπτώσεις θεραπειών μαρτυρούνται ως αποτέλεσμα της «ευλογίας» κάποιου αγίου από τα μεγάλα προσκυνήματα, όπως του αγίου Μηνά, του αγίου Ιωάννη του Θεολόγου, του αγίου Συμεών του Νέου ή του αγίου Δημητρίου. Ο όρος «ευλογία» αναφέρεται σε οτιδήποτε φέρει την αγιαστική δύναμη των αγίων, επειδή τους ανήκε ή ήρθε σε επαφή με το σώμα τους. Ευλογία μπορούσε να είναι οτιδήποτε. νερό, λάδι από το κανδήλι που έκαιγε μπροστά στον τάφο, ψωμί, μια τρίχα από τα μαλλιά ή τα γένια του αγίου, χώμα ή και σκόνη από το χώρο που ετάφη ή ασκήτευε. Για τη μεταφορά και φύλαξη των «ευλογιών» χρησιμοποιούνταν φιαλίδια μαζικής παραγωγής, κυρίως πήλινα αλλά και από ασήμι, μόλυβδο, γυαλί ή πέτρα που ονομάζονται επίσης ευλογίες. Ευλογίες ήταν και οι «σφραγίδες», οι οποίες γινόταν φορείς αγιαστικής δύναμης μόνο εξαιτίας του υλικού τους ή της παράστασης που έφεραν. Από τις πιο διαδεδομένες μορφές σφραγίδων, είναι αυτές του στυλίτη αγίου Συμεών του Νέου, που σύμφωνα με τον Βίο του, *«και οι δαιμονιζόμενοι καθαρίζονταν και οι ασθενείς θεραπεύονταν»*. Το περιεχόμενο ή το ίδιο το υλικό των ευλογιών χρησίμευε ως θεραπευτικό μέσο, ενώ το αγγείο ή η σφραγίδα χρησιμοποιούνταν ως φυλακτό- εγκόλπιο.

Ένα από τα μεγαλύτερα προσκυνήματα του βυζαντινού κόσμου, ήταν αυτό του αγίου

Δημητρίου στη Θεσσαλονίκη. Η Κρύπτη μαζί με το κιβώριο που περιείχε τη λάρνακα του αγίου (κενοτάφιο), υπήρξε ο κύριος χώρος λατρείας του μάρτυρα και σχετίστηκε ιδιαίτερα με τη μυροβλυσία του. Από μια κτιστή κυκλική λεκάνη οι πιστοί αντλούσαν το μύρο, το οποίο μετέφεραν στις χώρες τους, με μικρά μολύβδινα φιαλίδια τα «κουτρούβια», με περιάπτα ή και πολύτιμα κιβωτίδια. Η αρχαιότερη εξακριβωμένη πληροφορία για τη μυροβλυσία του αγίου βρίσκεται στον Ι. Σκυλίτζη το 1040, «*μια δε των ημερών τω τάφω του μεγαλομάρτυρος Δημητρίου προσελθόντες οι επιχώριοι, και πάννυχον επιτελέσαντες δέησιν και τω μύρω τω εκ του θείου τάφου βλύζοντι χρυσάμενοι..*». Ο αρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης Ευστάθιος το 12ο αι. αναφέρει, ότι από τη λάρνακα του αγίου μαζί με το μύρο αναβλύζει και αίμα «*το αθλητικόν αίμα πλήσιμον αναβρύει, και τω μύρω συμμίσγεται, καλόν επί καλώ και πλούτον ψυχών επί πλούτῳ τιθέμενος*». Σε όλο τον κόσμο «*τούτω το αίμα, τούτο το μύρον κατά παθών παντοίων ανδρικός κρατύνονται*». Με τη χρήση του μύρου και του αίματος, θεραπεύουν τις οδύνες, διώχνουν τη λύπη και γιατρεύουν τα θανατηφόρα τραύματα. Χρησιμοποιούνται ακόμα ιδιαίτερα από τους στρατιώτες ως «*όπλα τοις εχθροίς του θεού αντίμαχα*». Πολλοί μάλιστα «*επικόλπια φέροντες τοιαύτα*», είδαν τα δυνατά βέλη του εχθρού να γυρίζουν πίσω και τα μαλακά τους ρούχα σαν πανίσχυρη ασπίδα, να καταρρίπτουν τα βέλη του εχθρού.

Ο θάνατος στη σκέψη του ανθρώπου έχει δύο χαρακτηριστικά, τη θλίψη της απώλειας και το φόβο που συνοδεύει τον επικείμενο θάνατο. Οι θρησκείες έχοντας τον πρώτο λόγο για την τύχη των ψυχών μετά το σαρκικό θάνατο, έπλασαν και πρόβαλαν διάφορους μύθους, που όλοι τους όμως έχουν ένα κοινό στοιχείο: συνδέουν τη μετά θάνατο πορεία των ψυχών με την επίγεια ζωή τους. Είσαι καλός ή κακός άνθρωπος; Κάπου στη γωνία σε περιμένει ο Θεός για να σε ανταμείψει ή να σε τιμωρήσει για τις πράξεις σου.

Η τελική φάση του αγώνα μεταξύ του καλού και του κακού διαδραματίζονταν την ώρα του θανάτου του ανθρώπου. Πλήθος δαιμόνων έτρεχαν ελπίζοντας να κερδίσουν την ψυχή του, αλλά εμποδίζονταν από τον φύλακα άγγελο του. Όταν η ψυχή αποχωρίζονταν από το σώμα, έπρεπε να ταξιδέψει στον αέρα και να σταματήσει σε ορισμένες πύλες, όπου υπήρχαν δαίμονες που εξέταζαν τις πράξεις της στη γη και ή την άφηναν να συνεχίσει, αφού πλήρωνε τον ανάλογο δασμό, που υπολογίζονταν σε καλές πράξεις ή την συλλαμβάνανε επιτόπου. Αυτή η παράξενη πεποίθηση, που έχει πιθανόν αιγυπτιακή καταγωγή, φαίνεται να υποδηλώνεται στην προσευχή του αγίου Συμεών για την σωτηρία της ψυχής της μητέρας του: «*Δώσε της Κύριε, συνοδεία αγγέλων για να προστατεύσουν την*

ψυχή της από τα κακά πνεύματα και τα άγρια θηρία του αέρα, που προσπαθούν να καταπιούν όσους περνούν». Διαβατήρια φυλακτά με απόκρυφα συνθήματα προς τους τελωνοφύλακες των επτά πυλών, παραστάσεις θεών του κάτω κόσμου από το ελληνικό και αιγυπτιακό πάνθεον, ερωτιδέων ως ακολούθων της ψυχής στο μοναχικό της ταξίδι, καθώς και του Χριστού ως αλιέα ψυχών, και ενός πλήθους συμβόλων από το θησαυροφυλάκιο του χριστιανικού συμβολισμού, είχαν σκοπό να βοηθήσουν την ψυχή να διασχίσει ανώδυνα τη στενή πύλη του θανάτου, να ξεφύγει από τις σκιές και να συγχωνευθεί με το φως.

Κατά τη μεταβυζαντινή περίοδο, στα δύσκολα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας, όταν η προσφυγή στο θείο ήταν η μόνη ελπίδα σωτηρίας, η διάθεση των φυλακτών έφθασε σε μεγάλη ακμή. Σταυροί και κιβωτιόσχημες λειψανοθήκες κρέμονταν πάνω στο στήθος των υπόδουλων χριστιανών, προφυλάσσοντάς τους από κάθε κακό. Τα φυλακτά των ιαματικών αγίων Κοσμά και Δαμιανού απέτρεπαν τις ασθένειες, του αγίου Χαραλάμπους τις επιδημίες, του αγίου Νικολάου τις δυσκολίες των ναυτικών, της Θεοτόκου βοηθούσαν τον τοκετό και των στρατιωτικών αγίων Δημητρίου και Γεωργίου έδιναν δύναμη στους αγωνιστές του ελληνισμού. Λίγα λουλούδια από τον Επιτάφιο, μαζί με μια σκελίδα σκόρδο, ένα σπυρί αλάτι και χρωματιστές χάνδρες βοηθούσαν τα παιδιά από το μάτιασμα, ενώ ένα σταυρουδάκι μαζί με χώμα από το άγιο Βήμα, αγιοκέρι και λιβάνι ή μοσχοκάρφι, όλα ραμμένα μέσα σε ένα κόκκινο πουγκί, εξασφάλιζαν την καλή τους τύχη.

Τα φυλακτά μπορεί να αντιπροσωπεύουν μια ευτελή όψη της θρησκείας, ωστόσο, παραμένουν στην κατηγορία των «χρήσιμων συμπληρωμάτων» και δεν αποτελούν «υποκατάστατα» τα οποία υπονοούν συνειδητή απόρριψη κάθε προηγούμενου. Τα φυλακτά καθρεπτίζοντας την εποχή τους, μας παρέχουν τη δυνατότητα να δούμε το επίπεδο και τις δομές, τις δεισιδαιμονίες, τις ελπίδες, τους φόβους, τις επιθυμίες, τα πάθη και τις φιλοδοξίες των απλών ανθρώπων

Παναγιώτης Καμπάνης

Αρχαιολόγος

Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού

countless plagues wander amongst men, for earth is full of evils, and the sea is full. Of themselves diseases come upon men continually by day and by night, bringing mischief to mortals

Hesiod, Works and Days

Good and evil are with us from the moment we become aware of ourselves and the world around us. The human perception, as it has evolved down the ages, is that 'good' is whatever promotes life and 'evil' is whatever leads to death. As day alternates with night and light with darkness, so good and evil endlessly succeed each other in a state of mutual dependence.

The entire world of Late Antiquity resembles a shadow theatre replete with invisible forces. The various cultures perceived the world around them as a microcosm, a closed world beyond whose boundaries lay the sphere of the unknown, the formless. The masses who gathered in large numbers in the towns and cities needed some kind of bugbear to keep them under control. They needed punishments that went beyond earthly limits. The punishment meted out by God proved more powerful than that inflicted by human beings, so those in authority, having religion in their hands, declared evil whatever suited them, so that the people fell victim to an arbitrary definition of evil.

Taking advantage of the polytheistic lassitude of Late Antiquity, Christianity gave evil a specific name, described its sphere of activity, and minutely outlined the precepts which people had to follow to attain salvation. In the unending war against the forces of evil, people had the regiments of saints to support them, while a vast arsenal of prayers, exorcisms, and amulets offered them the protection they needed in order to withstand life's various trials.

The term 'amulet' is applied to any object which is believed to repel evil and consequently to protect its owner from baneful influences, physical and mental maladies, and the evil eye. The 'sacred' object or the 'magical' image is an object with power, a power emanating from the mystical, magical powers it contains, which are determined by its shape, its medium, its colour, or its inscription.

The name given to an amulet may be derived from its shape or medium (*lamina litterata*, *breve*, *annulus*); its inscription (*characteres*); the way it is worn (*ligamina*, *obligamenta*, *ligaturae*, *suballigaturae*; and in Greek *periapta*, *periammata*,

periarthemata), whether around the neck (*suspensiones colli*) or upon the breast (*kardiophylakion*); or its purpose (*servatorium*, *amolitum*, *amuletum*, *amolimentum*, *praevium*, and in Greek *phylakterion*, *amynterion*, *apotreptikos*), which is usually to protect the wearer from illness or sorcery. The ancient Greeks also used the terms *hieromata*, *hieres eikones*, *agalmata*, *theies eikones*, *tychaion*, and *tyche* to designate small objects worn as jewellery, such as rings, pendants, pins, bracelets, and necklaces.

For people in the first centuries of the Christian era, the Classical past—especially its gods—was not yet ‘a thing of the past’. The adaptation of Christianity to its contemporary religious environment was more apparent in its ritual than in its doctrine. Christ said very little about religious ritual, so his followers were able to borrow many elements from other religions without betraying their faith.

In the inexhaustible microcosm of the protective imagery they used, amulet-makers freely mingled Christian, Jewish, and pagan elements in an endeavour to gain access to ‘divine power’. Information about the rituals employed in the manufacture of amulets is found in the ‘magical papyri’, which come from Graeco-Roman and Coptic Egypt and date to between the third and the fifth century AD. These are special books which explain the correct practice of magic in the service of all aspects of human life.

The first appearance of magic and religion—whose origins lie in two fundamental human emotions, fear and hope—is lost in the mists of prehistory. Although they were differentiated at some point, in that religion became the permissible means of approaching supernatural forces, while magic was the forbidden way, there has always been a kind of rivalry between them. Magic in Late Antiquity represented a medley of different influences. Being free to borrow from the religions and the occult sciences of other cultures, it selected those religious elements and gods that served its chosen purpose. A large proportion of magical knowledge may be regarded simply as reflecting the doctrines and rituals of other religions, which had been distorted in transmission.

The manufacture of amulets is informed by the magic which seeks to approach and influence the universe by material means. One important concept in the dark and nebulous world of magic, where positive and negative are absolute terms, is the principle of cosmic sympathy, which means something like ‘action and reaction in the universe’. All amulets reflect the perception that the universe is replete with divine forces. The main

source of their power is the sun and the stars, which influence both animate and inanimate nature and govern life and death. A force of this kind can be revealed in various ways. If the magician knows how these forces operate and how to handle them, then he or she can also change them through the power of knowledge.

According to the law of sympathy, the part is identified with the whole. A tooth, an ear, a little saliva or sweat represents an entire person. The law states that every object contains the essence of the whole to which it belongs. Every person is linked by association with his or her relatives: by acting upon an individual, you act upon every member of his or her family. The law also links people and animals. According to the anthropologist Marcel Mauss, the ancient Greeks believed they could cure diseases of the eyes by transferring to sufferers a lizard's sight. They brought the lizard into contact with stones, which were to be used as amulets, and then they blinded it, in the belief that, once cut off from its source, its sense of sight would pass into the stones, and from them into the wearers of the amulets.

The material from which an amulet was made was selected with great care and always in accordance with sympathetic magic. Because its colour resembled that of the sun, gold was the most highly prized material. Silver and haematite were the metals of choice for amulets intended to prevent haemorrhage: silver because its colour, when rusted, resembles that of a woman's menstrual flow; and haematite because, as an oxide of iron, it retains its red 'blood' beneath its lustrous black surface. The use of bronze was associated with the *Testament of Solomon*, because King Solomon imprisoned all the demons in bronze barrels. Christians believed that the pure sound of bronze being struck was the voice of a good demon who drove evil demons away. This was why, as John Chrysostom tells us, they used little bells of bronze, known as tintinnabula, to protect young children. Lead, 'indestructible' and 'eternal', was chiefly used to make amulets for the dead. Of the semiprecious stones, demons feared jasper above all, galactite healed wounds, magnetite cured arthritic pain, and jet eased childbirth. Of the plants, peony root gave protection from epilepsy, the evil eye, sorcery, and fever, while clover root drove away the female demon Gello, who caused the death of newborn babies.

One amulet bears the invocation. *'Holy names and symbols and terrible characters, protect the wearer of our divine powers from all dangers'*

'Characters' were special symbols that could not be rendered phonetically, but had their own meaning, their own sacred and sometimes redemptive properties. This special vocabulary was made up of elements of varied provenance, fragments of foreign languages, for instance, corruptions of the names of gods and demons, and ritual phrases. Some elements consisted of strings of vowels: and as each vowel was believed to correspond to a note emitted by each respective planet as it traced its orbit (the so-called 'music of the heavenly spheres'), some have supposed that the whole formed a song which the priest-cum-magician directed during the ceremony. Some of these elements must have been created by chance, on the spur of the moment, out of the formless mumbling of some primitive creature, who, since he was acting illicitly and clandestinely, was obliged to accompany his actions with phrases that were unintelligible to others. Some of these magicians, moreover, as is apparent from the hallucinations that tormented them, were paranoiacs who believed themselves to be in constant touch with the supernatural world and thought they could converse with gods and with demons in an occult tongue that only they, of all mortals, understood. Be that as it may, the more strange and incomprehensible their gibberish sounded to ordinary folk, the more it appeared to be charged with that powerful flux which primitive minds always imagine exists.

One sphere that allowed amulet-writers plenty of scope was the curing of illnesses. *'Is the child ailing? And you observe the magician, who places strange characters around the necks of innocent babes seeking help from what is useless and vain,'* writes Basil the Great. The concept of illness is easily grasped, regardless of language, and if a specific amulet seems to be effective it is very easily accepted. The ineffectiveness of medical science prompted people to seek the help of supernatural forces, often at the urging of the physicians themselves. Great physicians of Late Antiquity, such as Galen and Alexander of Tralles, who was the personal physician of Emperor Justinian, recommended the use of amulets for patients whom conventional remedies could not help. Alexander describes a special seal-stone against colic as follows: *'Engrave upon a Medean stone the likeness of Herakles, in an erect stance, strangling a lion, have the stone set in a gold ring, and wear it.'* On this kind of sealstone the representation of Herakles is usually encircled by the inscription. *'Depart, colic, the divine pursues you'*, or by three engraved kappas, denoting the demon of colic.

To ward off dyspepsia and stomach-ache, Galen mentions an amulet of green jasper

engraved with a serpent with a lion's head wearing a rayed crown. This is Chnoubis, an ancient Egyptian sun-god, who in Late Antiquity became one of the thirty-six gods who rule the twelve houses of the zodiac, specifically the one corresponding to the stomach. The *Kyranides*, a treatise on magic and medicine, contains the advice that if one engraves a phoenix upon a stone it will be a very powerful amulet. Amulets with representations of birds are usually inscribed with the word *'pepte'*, an imperative meaning 'digest', and presumably helped to soothe the stomach. Of the miracles in the New Testament, the one most closely connected with magic is the miracle of the woman who was healed of an issue of blood. In the sixth and seventh centuries woman with gynaecological problems used amulets of haematite bearing a representation of this miracle. Female problems were also combated with a number of amulets bearing a representation of Medusa, who was identified in this period with the seven-headed female demon who appears in the *Testament of Solomon*. These amulets are always accompanied by the word *'hystera'*, meaning 'uterus'. The gynaecological function of shells passed from the prehistoric to the Graeco-Roman world, where it continued throughout the Middle Ages to the present day. Owing to its resemblance to the human vulva, the shell *Cypraea moneta*, also known as the 'amulet of Venus', partakes of the magical powers of the uterus and favours fertility. The shell as universal uterus also represents the act of spiritual rebirth (resurrection) as effectively as it facilitates and ensures physical birth.

Fascini or praefiscini—in Greek abaskanta or proboskania—were amulets that gave protection from the evil eye. The age-old belief in the evil eye (baskania) is found in all cultures and periods of history. All religions have sought to interpret the phenomenon of the evil eye in accordance with the means available to them. The Christian Church initially regarded it as a superstition which indirectly rejected faith in divine providence. Later on, however, it attributed it to the influence of the baneful glance of the devil. *'Listen attentively to them and how they account for the evil among people, because the devil was envious from the beginning and waged war on humankind.'* The *'much-suffering eye'* was one of the commonest motifs on apotropaic amulets against bewitchment. Phthonos or Envy is one of the demons who appear in the *Testament of Solomon*. *'I am called Phthenoth, I cast the evil eye on any person. Therefore my power is annulled by the engraved image of the much-suffering eye.'* In the hands of the amulet-composers, these words were converted into an image. The

amulets depict the envious eye surrounded by a variety of threatening beasts and instruments.

In one of the magical papyri, we read about *'an amulet to guard the body from demons, from spectres, from every malady and misfortune, inscribed upon a leaf of gold or silver or tin.'* Prayers of exorcism written on thin sheets of metal rolled up and inserted into small cylinders were one of the first kinds of amulets in the Christian world, continuing the tradition of the Jewish phylacteries or tefillin (tothaphoth). Following the Bible to the letter, where God commands: *'Therefore shall ye lay up these my words in your heart and in your soul, and bind them for a sign upon your hand, that they may be as frontlets between your eyes'* (Deuteronomy 11 18), wide phylacteries containing passages from the Pentateuch were worn either on the left arm or on the head.

The pagan origin of amulets posed no obstacle to their Christian metamorphosis. They continued to be used, sometimes on the fringes and sometimes within the very bosom of Christianity. The Church opposed pagan customs from the start; nonetheless some of them, like the use of amulets, continued, because they had for thousands of years been a part of the religious consciousness of the people who were being called upon to accept the new religion. It is human nature to cling to what is familiar, to what one is used to. People are afraid to approach what they do not know or do not understand. A custom cannot easily be abolished simply by forbidding it, but only when human thinking undergoes a radical change.

In the early centuries of Christianity, the Church initially infiltrated the 'magical' world of amulets with the apotropaic power of the cross. The use of the cross as an apotropaic symbol and amulet is attested as early as apostolic times.

'The cross of Christ was heralded and prefigured by ancient generations'

Symbols as an active presence never disappear from the soul. Their appearance may change, but their function remains the same. Symbols are forces that project a historically adapted individual into a spiritual world that is infinitely richer than the closed world of his or her 'historical moment'. Some of the early Church Fathers recognised the importance of the correspondence between the symbols of Christianity and the universal stock of human symbols. For Christians, their symbols were replete with messages and revealed the sacred in the form of cosmic rhythms.

As a cosmological symbol, the cross is a fundamental shape that is found already in prehistoric times. It represents the most basic, universally accepted division of the world into the four points of the compass. In the apocryphal Acts of St Andrew, we read that the vertical bar of the cross of Christ connects the most profound and esoteric with the most high and sublime, because its lower end points downwards to the Underworld and the upper end, upwards to the divine Logos, to Christ himself; while the horizontal bar supports the cosmos and keeps chaos at bay. The Christian cross unites the symbolism of death and sacrifice with that of eternal life and redemption.

The crosses that were used as *enkolpia* – amulets between the fifth and seventh centuries were made of precious metals – gold and silver – but mainly of alloys of copper. Cast in double moulds of stone or clay, the crosses were relatively small and had a coherent loop at the top by which they could be suspended from a chain. A common decorative motif consisted of engraved concentric circles with a dot in the centre (stylised eyes to avert the evil eye).

Crosses were widely used as objects of veneration after the ninth century, with the end of Iconoclasm. They mainly took the form of cruciform reliquaries made of two cast pieces hinged above and below, leaving a space between for the relics, and they were decorated with scenes from the life of Christ. In his third *Antirrhetic*, Patriarch Nikephoros attests that Christians used to wear relics of the True Cross on their breast as amulets for protection and for physical and mental health. According to St Jerome, by the mid-fourth century fragments of the True Cross had already spread all over the world and were used as amulets by the faithful. John Chrysostom writes. *‘This wood, on which the holy body died and was impaled, how it is fought over by one and all! And many people, taking a small piece of it and enclosing it in gold and, men and women alike, hanging it about their necks, embellish themselves, yet the wood is a symbol of condemnation and punishment.’*

The pectoral reliquary crosses were identified for many years with the mementoes which pilgrims brought back from the Holy Land in the sixth and seventh centuries. A study of the historical sources, however, and archaeological data too reveal that mass production of these crosses began in the early ninth century – the time of the iconophile reaction that followed the first period of Iconoclasm. Production reached its peak between the tenth and twelfth centuries, after which it gradually declined. The workshops

that manufactured them were scattered all over the Byzantine Empire and were not connected with specific shrines. The reliquaries were meant to contain various holy relics, not just fragments of the True Cross. Archaeological finds indicate that reliquary crosses of this type were worn by people of both sexes and all ages, in life as in the grave. After the eleventh century their iconographical repertory was increased, so, apart from the usual compositions of the Crucifixion and the Virgin praying, they also bore representations of saints. In this period the saints' role was to give protection from all forms of evil. Their relics, as also objects belonging to them, were placed inside the reliquaries, owing to the belief that the supernatural power of the saints could be transferred through contact with the body of the believer

John Chrysostom tells us that, apart from the cross, many Christians also used tiny gospel-books as amulets. *'Do you not see that women and children, as a powerful amulet, hang Gospels about their necks and carry them around everywhere, wherever they go?'* It was current in Syria to use ecclesiastical texts as amulets for healing and protection, and also to read passages from them as incantations. In fourth-century Antioch, John Chrysostom tells us, bronze coins of Alexander the Great were tied to the head and the legs and feet as amulets to ward off headaches and pains in the lower limbs. *'What can one say about those who use incantations and pendants and bind bronze coins of Alexander of Macedon around their head and legs?'* In time, these coins were replaced by konstantinata, which were coins depicting Constantine the Great and his mother, St Helena, holding the cross (*the Constantinian [coin] helps one who wears it — all wear it upon their breast to avert all the evils that may assail them*). According to the tradition, when St Helena found the True Cross, she sawed it in two and left one piece in Jerusalem and took the other to Constantinople. She ordered that the sawdust be mingled with gold and she minted coins from the resulting mixture.

'And the enkolpion of the Church is like a pledge, and protects like a servant and guardian,' writes Symeon of Thessaloniki.

The general term enkolpion (pectoral) is frequently used instead of the more specific phylakton (amulet) and refers to any round, rectangular, or polygonal object which was hung around the neck. Enkolpia were decorated with auspicious and protective symbols and with images and aphorisms or prayers, and they derived their power either from holy relics which they contained or from their iconographical subjects.

In Christian literature, the term 'martyr' (from *martus*, 'witness') designates the confessors of the Christian faith who, by suffering torture and death, 'bore witness', or in other words confessed their faith in Christ, proclaiming the new eschatological state into which the world had entered with the coming of the Lord and the establishing of his Church.

Gregory of Nyssa says of the martyrs: '*And their bodies alone have the same power as their saintly souls, either when touched or when revered, and drops of blood and small symbols of [the bodies] suffering are as effective as the bodies themselves*' The increase in the veneration of martyrs' relics was due to the belief that the relics, in and of themselves, had the power to transmit salvation and blessing to anything that came into contact with them.

Many cures are attributed to the 'blessing' (eulogia) of saints from the great pilgrimage shrines, such as St Menas, St John the Theologian, St Symeon the Younger, or St Demetrios. In this context, a eulogia is anything which bears the sanctifying power of a saint because it once belonged to that saint or was once in contact with his or her body. Anything could be a eulogia. water, oil from the lamp burning in front of the saint's tomb, bread, a hair from the saint's head or beard, earth or even dust from the saint's place of burial or asceticism. Eulogiai were transported or kept in mass-produced ampullae, usually made of clay but also of silver, lead, glass, or stone, which were also themselves termed eulogiai. Another kind of eulogia was the pilgrim tokens, which were vehicles of sanctifying power purely by virtue of the material from which they were made or the representation stamped upon them. The most common variety of pilgrim tokens is those associated with St Symeon the Stylite the Younger, by which, according to his vita, '*the possessed were cleansed and the sick were cured.*' The contents or the substance of the eulogiai were used for their healing powers, while the receptacle or the stamped impression was used as an amulet or enkolpion.

One of the most important pilgrimage shrines in the Byzantine world was that of St Demetrios of Thessaloniki. The crypt of his church and the ciborium containing his cenotaph were the main foci of the martyr's cult, and the former was especially associated with the fragrant oil (myron) that exuded from his relics. The faithful drew the myron from a round basin in the crypt and took it home with them in lead ampullae (koutrouvia), in amulets, or in costly little boxes. The earliest confirmed information

about the appearance of myron from the saint's body is found in John Skylitzes in 1040: *'On one of those days the local people came to the tomb of the great martyr Demetrios and prayed all night and anointed themselves with the myron which emerged from the holy tomb.'* In the twelfth century, Archbishop Eustathios of Thessaloniki reports that blood, as well as myron, emerged from the saint's coffin. *'The blood of martyrdom wells in abundance and is mingled with the myron, adding good to good and spiritual wealth to wealth.'* The world over, *'this blood, this myron is sovereign over all the ills of men.'* The myron and the blood were used to cure pain, dispel sorrow, and heal mortal injuries; and they were especially popular with soldiers as *'weapons to combat the enemies of God'* Many of these soldiers, indeed, wearing these *'upon their chest'*, saw the strong arrows of the enemy turn back in mid-air and their soft clothing, like a powerful shield, repel the enemy arrows.

In people's minds death is associated with two emotions: the grief of loss and the fear which accompanies imminent death. Since they had the last word on the fate of the soul after physical death, the religions devised and asserted a variety of myths, all of which, however, had one thing in common. they drew a direct link between the soul's posthumous fate and the way it had had lived its life on earth. Have you been a good or a bad person? God's waiting around the corner to reward or punish you for what you've done.

The final phase of the struggle between good and evil was played out at the moment of death. A swarm of demons would hasten to the deathbed in the hope of winning the soul, but were prevented by its guardian angel. When the soul left the body, it had to travel through the air and stop at certain gateways, where demons examined its actions on earth and either allowed it to continue, having paid the appropriate tariff, calculated in terms of good deeds, or siezed it on the spot. This curious belief, which may probably be traced to Egypt, seems to be reflected in St Symeon's prayer for the salvation of his mother's soul. *'Give her, Lord, an escort of angels to protect her soul from the evil spirits and the wild beasts of the air, who seek to devour all who pass by'* Amulets that served as *'passports'* with occult passwords for the guardians of the seven gates; representations of underworld gods from the Greek and the Egyptian pantheon, of cupids to escort the soul on its lonely journey, and of Christ as the *'fisher of souls'*, and a myriad of symbols from the treasurehouse of Christian symbolism. all these were intended to help the soul pass

painlessly through the narrow gate of death, to elude the shades, and to merge with the light.

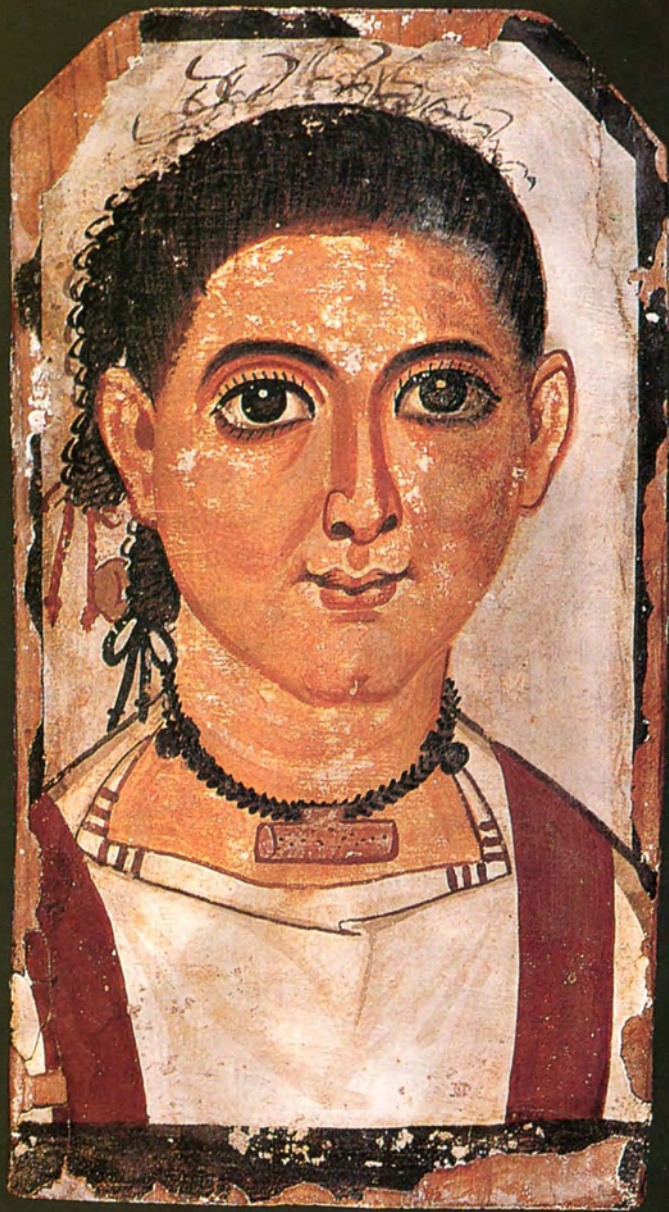
In the Postbyzantine period, during the difficult years of Ottoman rule, when recourse to the divine offered the only hope of salvation, amulets were more popular than ever. Crosses and box-like reliquaries hung upon the chests of the subjugated Christians, protecting them from all ills. The amulets of the healing saints Kosmas and Damianos averted illness, of St Charalambos epidemics, of St Nicholas the difficulties faced by sailors; those of the Virgin Mary assisted childbirth, and those of the military saints Demetrios and George gave the champions of the Greek nation strength. A few flowers from the canopied shrine carried in the Good Friday procession, a clove of garlic, a grain of salt, and coloured beads protected children from the evil eye; while a tiny cross, together with some earth from under the altar, church candlewax, and incense or a clove, all sewn up in a little red bag, ensured their good fortune.

Amulets may represent one of the cheaper, more trivial aspects of religion, nonetheless they come under the heading of 'useful supplements', rather than 'substitutes' implying a conscious rejection of all precedents. As a mirror of their time, amulets reflect the educational level and the social structures, the superstitions, the hopes, fears, desires, passions, and aspirations of ordinary people.

Panagiotis Kambanis

Archaeologist

Museum of Byzantine Culture

2005

Ιανουάριος / January

μήνας πρώτος εβδομάδα πρώτη / month first week first

27

Δευτέρα / Monday

28

Τρίτη / Tuesday

29

Τετάρτη / Wednesday

30

Πέμπτη / Thursday

31

Παρασκευή / Friday

1

Σάββατο / Saturday

ΠΡΩΤΟΧΡΟΝΙΑ- Περιτομή Ιησού Χριστού, Βασιλείου του Μεγάλου

2

Κυριακή / Sunday

«φυλακτήριον σωματιοφύλαξ προς δαίμονας προς ψαντάσματα προς πάσαν νόσον και πάθος επιγραφόμενον επι χρυσέου πετάλου ή αργυρέου ή κασσιτερίνου...» Φυλακτιά τυλιγμένα μέσα σε χάλκινους κυλίνδρους, 4ος-5ος αι.

Amulet to guard the body from demons, from spectres, from every malady and misfortune, inscribed upon a leaf of gold or silver or tin.

Amulets rolled up inside metal cylinders, 4th-5th cc.

2005

Ιανουάριος / January

μήνας πρώτος εβδομάδα δεύτερη / month first week second

3

Δευτέρα / Monday

4

Τρίτη / Tuesday

5

Τετάρτη / Wednesday

6

Πέμπτη / Thursday

Τα Άγια Θεοφάνεια

7

Παρασκευή / Friday

Ιωάννου του Προδρόμου

8

Σάββατο / Saturday

9

Κυριακή / Sunday

Ξύλινη εικόνα των ιαματικών αγίων Κοσμά και Δαμιανού, 17ος αι.
Wooden icon of the healing saints Kosmas and Damianos, 17th c.

2005

Ιανουάριος / January

μήνας πρώτος εβδομάδα τρίτη / month first week third

10

Δευτέρα / Monday

Γρηγορίου Νύσσης

11

Τρίτη / Tuesday

12

Τετάρτη / Wednesday

13

Πέμπτη / Thursday

14

Παρασκευή / Friday

15

Σάββατο / Saturday

16

Κυριακή / Sunday

«εις λίθον Μηδικόν γλύψον Ηρακλέα, ορθόν πνίγοντα λέοντα και εγκλείσας εις δακτύλιον χρυσοῦν, δίδου φόρειν»

Φυλακτό από ερυθρό ίασπι για την αποτροπή των κολικών, 3ος αι.

Engrave upon a Medean stone the likeness of Herakles, in an erect stance, strangling a lion, have the stone set in a gold ring, and wear it.

Amulet of red jasper to protect against colic, 3rd c.

2005

Ιανουάριος / January

μήνας πρώτος εβδομάδα τέταρτη / month first week fourth

17

Δευτέρα / Monday

Αντωνίου του Μεγάλου

18

Τρίτη / Tuesday

Αθανασίου και Κερίλλου Πατριάρχων

19

Τετάρτη / Wednesday

20

Πέμπτη / Thursday

Ευθυμίου Μεγάλ.

21

Παρασκευή / Friday

22

Σάββατο / Saturday

Τιμοθέου αποστόλου, Αναστασίου Πέρρου

23

Κυριακή / Sunday

«...κόσμος περί τον τράχηλον σεληνοειδής»

Χάλκινος μηνίσκος για την αποτροπή γυναικολογικών προβλημάτων και σεληνιασμού, 3ος-4ος αι.

Lunate ornament about the neck. Bronze crescent to protect against gynaecological problems and lunacy, 3rd-4th c.

2005

Ιανουάριος / January

μήνας δεύτερος εβδομάδα πέμπτη / month second week fifth

24

Δευτέρα / Monday

Οσίας Ξένης

25

Τρίτη / Tuesday

Γρηγορίου Θεολόγου

26

Τετάρτη / Wednesday

27

Πέμπτη / Thursday

Ιωάννου του Χρυσοστόμου

28

Παρασκευή / Friday

29

Σάββατο / Saturday

30

Κυριακή / Sunday

Των Τριών Ιεραρχών

Τριπλό μολύβδινο φυλακτό με σχηματοποιημένη παράσταση της Μέδουσας, για την αποτροπή γυναικολογικών προβλημάτων, 3ος-4ος αι.

Triple lead amulet with a stylised representation of Medusa to protect against gynaecological problems, 3rd-4th c.

Γ' ΟΑ ΚΟΤΗ

ΤΗΘ

Γ' ΗΑ

ΕΛΕΝΙ

2005

Φεβρουάριος / February

μήνας δεύτερος εβδομάδα έβδομη / month second week seventh

7

Δευτέρα / Monday

8

Τρίτη / Tuesday

9

Τετάρτη / Wednesday

10

Πέμπτη / Thursday

Χαραλάμπος ιερομάρτυρος

11

Παρασκευή / Friday

Βλασίου ιερομάρτυρος

12

Σάββατο / Saturday

13

Κυριακή / Sunday

Εύλινη εικόνα των αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης κρατώντας το Σταυρό, 15ος-16ος αι.
Wooden icon of St Constantine and St Helena holding the cross, 15th-16th c.

2005

Φεβρουάριος / February

μήνας δεύτερος εβδομάδα όγδοη / month second week eighth

14

Δευτέρα / Monday

15

Τρίτη / Tuesday

16

Τετάρτη / Wednesday

17

Πέμπτη / Thursday

18

Παρασκευή / Friday

19

Σάββατο / Saturday

20

Κυριακή / Sunday

«...το νόμισμα φορούντι το Κωνσταντινέιον...επιστήθιον άπαντες φέρουσιν εις αποτροπήν πάντων των επερχομένων αυτοίς κακών»

Νομίσματα-φυλακτιά για καλή υγεία, 4ος αι.

The Constantinian [coin] all wear it upon their breast to avert all the evils that may assail them. Amuletic coins for good health, 4th c

2005

Φεβρουάριος / February

μήνας δεύτερος εβδομάδα ένατη / month second week ninth

21

Δευτέρα / Monday

22

Τρίτη / Tuesday

23

Τετάρτη / Wednesday

24

Πέμπτη / Thursday

25

Παρασκευή / Friday

26

Σάββατο / Saturday

27

Κυριακή / Sunday

«Κύριε όπλον κατά του διαβόλου τον σταυρόν σου ημίν δέδωκας»

Χάλκινος εγκόλιτιος σταυρός με σχηματοποιημένους οφθαλμούς για την αποτροπή της βασκανίας, 6ος αι.

Lord, you have given us your cross as a weapon against the devil.

Bronze pectoral cross with stylised eyes to guard against the evil eye, 6th c.

2005

Φεβρουάριος / February

μήνας τρίτος εβδομάδα δέκατη / month third week tenth

28

Δευτέρα / Monday

1

Τρίτη / Tuesday

Μάρτιος
March

2

Τετάρτη / Wednesday

3

Πέμπτη / Thursday

Τουκνοέμμη

4

Παρασκευή / Friday

5

Σάββατο / Saturday

6

Κυριακή / Sunday

Της Απόκριε

«...αλλά συ έχεις το φυλακτήριον το δαρούμενον νικάν την βασκανίαν... τον τίμιον αυτού σταυρόν...»
Ελεφαντοστέϊνος εγκόλπιος σταυρός με εγχάρακτους σχηματοποιημένους οφθαλμούς για την αποτροπή της βασκανίας. 11ος αι.

But you have the amulet that has been given to vanquish the evil eye this true cross.
Ivory pectoral cross engraved with stylised eyes to guard against the evil eye. 11th c.

2005

Μάρτιος / *March*

μήνας τρίτος εβδομάδα ενδέκατη / month third week eleventh

7

Δευτέρα / Monday

8

Τρίτη / Tuesday

9

Τετάρτη / Wednesday

Τον εν Σεβαστεία 40 ματύρον

10

Πέμπτη / Thursday

11

Παρασκευή / Friday

12

Σάββατο / Saturday

13

Κυριακή / Sunday

Της Τυροφάγου

Χάλκινοι εγκόλπιοι σταυροί με ανάγλυφους σχηματοποιημένους οφθαλμούς για την αποτροπή της βασκανίας, 14ος αι.
Bronze pectoral crosses with relief stylised eyes to guard against the evil eye, 14th c.

2005

Μάρτιος / *March*

μήνας τρίτος εβδομάδα δωδέκατη / month third week twelveth

14

Δευτέρα / Monday

ΚΑΘΑΡΑ ΔΕΥΤΕΡΑ

15

Τρίτη / Tuesday

16

Τετάρτη / Wednesday

17

Πέμπτη / Thursday

18

Παρασκευή / Friday

Α' Χαριτισμοί

19

Σάββατο / Saturday

Των αγίων Θεοδώρων

20

Κυριακή / Sunday

ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑΣ

Εγκόλπιοι σταυροί από μαύρο οψιανό και λευκό στεατίτη με σχηματοποιημένους οφθαλμούς για την αποτροπή της βασκανίας, 14ος αι.

Pectoral crosses of black obsidian and white steatite with stylised eyes to guard against the evil eye, 14th c.

2005

Μάρτιος / *March*

μήνας τρίτος εβδομάδα δέκατη τρίτη / month third week thirteenth

21

Δευτέρα / Monday

22

Τρίτη / Tuesday

23

Τετάρτη / Wednesday

24

Πέμπτη / Thursday

25

Παρασκευή / Friday

Β' Χαιρετισμοί, Ευαγγελισμός της Θεοτόκου

26

Σάββατο / Saturday

27

Κυριακή / Sunday

Γυάλινο μάτι προβοσκάνι για την αποτροπή της βασκανίας, μεταβυζαντινή εποχή
Glass eye, an amulet to guard against the evil eye, Postbyzantine period

2005

Μάρτιος / *March*

μήνας τέταρτος εβδομάδα δέκατη τέταρτη / month fourth week fourteenth

28

Δευτέρα / Monday

29

Τρίτη / Tuesday

30

Τετάρτη / Wednesday

31

Πέμπτη / Thursday

1

Παρασκευή / Friday

Απρίλιος

April

Γ' Χαρτετομοί

2

Σάββατο / Saturday

3

Κυριακή / Sunday

Σταυροπροσκυνησμός

Τοιχογραφία με παράσταση σταυρού, 6ος αι.
Wall-painting of a cross, 6th c.

2005

Απρίλιος / April

μήνας τέταρτος εβδομάδα δέκατη πέμπτη / month fourth week fifteenth

4

Δευτέρα / Monday

5

Τρίτη / Tuesday

6

Τετάρτη / Wednesday

7

Πέμπτη / Thursday

8

Παρασκευή / Friday

Δ' Χαιρετισμοί

9

Σάββατο / Saturday

10

Κυριακή / Sunday

«...το φορούμενον εν τω στήθει αυτού χρύσειον σταυρίον ... ψυλακίριον προς αποτροπήν πάντων των επερχομένων κακόν...»

Χρυσός σταυρός-λειψανοθήκη, 10ος αι.

'The little gold cross worn upon his breast an amulet to guard against all assailing evils' Gold reliquary cross, 10th c.

2005

Απρίλιος / April

μήνας τέταρτος εβδομάδα δέκατη έκτη / month fourth week sixteenth

11

Δευτέρα / Monday

12

Τρίτη / Tuesday

13

Τετάρτη / Wednesday

14

Πέμπτη / Thursday

15

Παρασκευή / Friday

Ακάθιστος Ύμνος

16

Σάββατο / Saturday

Αγάπης, Ειρήνης, Χιονιάς μαρτ.

17

Κυριακή / Sunday

Χάλκινος εγκόλιμος σταυρός με πράσινες υαλόμαζες, 11ος-12ος αι., Συλλογή Οικονομοπούλου
Bronze pectoral cross with green paste gems, 11th-12th c., Ekonomopoulos Collection

2005

Απρίλιος / April

μήνας τέταρτος εβδομάδα δέκατη έβδομη / month fourth week seventeenth

18

Δευτέρα / Monday

19

Τρίτη / Tuesday

20

Τετάρτη / Wednesday

21

Πέμπτη / Thursday

22

Παρασκευή / Friday

23

Σάββατο / Saturday

Του Λαζάρου, Γεωργίου Τροπαιοφόρου

24

Κυριακή / Sunday

Τον Βαίον

Χάλκινοι εγκόλπιοι σταυροί, 11ος-12ος αι.
Bronze pectoral crosses, 11th-12th c.

2005

Απρίλιος / April

μήνας πέμπτος εβδομάδα δέκατη όγδοη / month fifth week eighteenth

25

Δευτέρα / Monday

Μεγάλη Δευτέρα

26

Τρίτη / Tuesday

Μεγάλη Τρίτη

27

Τετάρτη / Wednesday

Μεγάλη Τετάρτη

28

Πέμπτη / Thursday

Μεγάλη Πέμπτη

29

Παρασκευή / Friday

Μεγάλη Παρασκευή

30

Σάββατο / Saturday

Μεγάλο Σάββατο

1

Κυριακή / Sunday

Μάιος May

Εργατική Πρωτομαγιά, ΤΟ ΑΓΙΟΝ ΠΑΣΧΑ

Εγκόλιμος σταυρός από λευκό στεατίτη, 14ος αι.
Pectoral cross of white steatite, 14th c.

2005

Μάιος / May

μήνας πέμπτος εβδομάδα δέκατη ένατη / month fifth week nineteenth

2

Δευτέρα / Monday

3

Τρίτη / Tuesday

4

Τετάρτη / Wednesday

5

Πέμπτη / Thursday

Ειρήνης μεγαλομάρτυρος

6

Παρασκευή / Friday

Ζωοδόχου Πηγής

7

Σάββατο / Saturday

8

Κυριακή / Sunday

Του Θωμά

Χάλκινοι εγκόλπιοι σταυροί, 17ος-18ος αι.
Bronze pectoral crosses, 17th-18th cc.

2005

Μάιος / May

μήνας πέμπτος εβδομάδα εικοστή / month fifth week twentieth

9

Δευτέρα / Monday

10

Τρίτη / Tuesday

11

Τετάρτη / Wednesday

Κυρίλλου και Μεθοδίου μαρτύρων

12

Πέμπτη / Thursday

13

Παρασκευή / Friday

14

Σάββατο / Saturday

15

Κυριακή / Sunday

«...επί της σφραγίδος ο σταυρός εκεχάρητο...»

Χρυσό δακτυλίδι με εγχάρακτο χριστόγραμμα, σύμβολο του Σωτήρα Χριστού, 5ος-6ος αι.

'Upon the seal the cross was engraved. Gold ring engraved with a Christogram, symbol of Christ the Saviour 5th-6th c.

2005

Μάιος / May

μήνας πέμπτος εβδομάδα εικοστή πρώτη / month fifth week twenty-first

16

Δευτέρα / Monday

17

Τρίτη / Tuesday

18

Τετάρτη / Wednesday

19

Πέμπτη / Thursday

20

Παρασκευή / Friday

21

Σάββατο / Saturday

Κωνσταντίνου και Ελένης ισαποστόλων

22

Κυριακή / Sunday

Ξύλινη εικόνα της Σταύρωσης, 18ος αι.
Wooden icon of the Crucifixion, 18th c.

2005

Μάιος / May

μήνας πέμπτος εβδομάδα εικοστή δεύτερη / month fifth week twenty-second

23

Δευτέρα / Monday

24

Τρίτη / Tuesday

25

Τετάρτη / Wednesday

Μεσοσηντηκοστής

26

Πέμπτη / Thursday

27

Παρασκευή / Friday

28

Σάββατο / Saturday

29

Κυριακή / Sunday

Θεοδοσίας μάρτυρος

Χάλκινοι σταυροί-λειψανοθήκες με παράσταση της Σταύρωσης, 11ος-12ος αι.
Bronze reliquary crosses with a representation of the Crucifixion, 11th-12th cc.

2005

Μάιος / May

μήνας έκτος εβδομάδα εικοστή τρίτη / month sixth week twenty-third

30

Δευτέρα / Monday

31

Τρίτη / Tuesday

1

Τετάρτη / Wednesday

Ιούνιος
June

2

Πέμπτη / Thursday

3

Παρασκευή / Friday

4

Σάββατο / Saturday

5

Κυριακή / Sunday

Ξύλινη εικόνα της Ζωοδόχου Πηγής, 19ος αι.

Wooden icon of the Life-containing Source (Zoodochos Pege), 19th c.

2005

Ιούνιος / June

μήνας έκτος εβδομάδα εικοστή τέταρτη / month sixth week twenty-fourth

6

Δευτέρα / Monday

7

Τρίτη / Tuesday

8

Τετάρτη / Wednesday

9

Πέμπτη / Thursday

Της Αναλήψεως

10

Παρασκευή / Friday

11

Σάββατο / Saturday

12

Κυριακή / Sunday

Χάλκινος σταυρός-λειψανοθήκη με εγχάρακτη παράσταση της Θεοτόκου Νικοποίου και των τεσσάρων Ευαγγελιστών,
11ος-12ος αι., Συλλογή Οικονομοπούλου

Bronze reliquary cross engraved with the Virgin Nikoipoios ('the Victory-maker') and the four evangelists, 11th-12th c.,
Ekonomopoulos Collection

2005

Ιούνιος / June

μήνας έκτος εβδομάδα εικοστή πέμπτη / month sixth week twenty-fifth

13

Δευτέρα / Monday

14

Τρίτη / Tuesday

15

Τετάρτη / Wednesday

16

Πέμπτη / Thursday

17

Παρασκευή / Friday

18

Σάββατο / Saturday

19

Κυριακή / Sunday

Της Πεντηκοστής

Χάλκινοι σταυροί-λειψανοθήκες με παράσταση της Θεοτόκου, 11ος-12ος αι.
Bronze reliquary crosses with a representation of the Virgin, 11th-12th cc.

2005

Ιούνιος / June

μήνας έκτος εβδομάδα εικοστή έκτη / month sixth week twenty-sixth

20

Δευτέρα / Monday

Του Αγίου Πνεύματος

21

Τρίτη / Tuesday

22

Τετάρτη / Wednesday

23

Πέμπτη / Thursday

24

Παρασκευή / Friday

25

Σάββατο / Saturday

26

Κυριακή / Sunday

Των Αγίων Πάντων

Ασημένιο φυλακτό με παράσταση του Ευαγγελισμού, 17ος αι.
Silver amulet with a representation of the Annunciation, 17th c.

2005

Ιούνιος / June

μήνας έβδομος εβδομάδα εικοστή έβδομη / month seventh week twenty-seventh

27

Δευτέρα / Monday

Σαμψών οσίου του ξενοδόχου

28

Τρίτη / Tuesday

29

Τετάρτη / Wednesday

Πέτρου και Παύλου των αποστόλων

30

Πέμπτη / Thursday

Σύναξις των 12 αποστόλων

1

Παρασκευή / Friday

Ιούλιος July

2

Σάββατο / Saturday

Κατάθεσις Τιμίας Ζώνης Θεοτόκου

3

Κυριακή / Sunday

Υακίνθου μάρτυρος

Χάλκινο φυλακτό-λειψανοθήκη με παράσταση του Ευαγγελισμού, 18ος αι.
Bronze reliquary amulet with a representation of the Annunciation, 18th c.

2005

Ιούλιος / July

μήνας έβδομος εβδομάδα εικοστή όγδοη / month seventh week twenty-eighth

4

Δευτέρα / Monday

5

Τρίτη / Tuesday

6

Τετάρτη / Wednesday

7

Πέμπτη / Thursday

Κυριακής μεγαλομέρτος

8

Παρασκευή / Friday

9

Σάββατο / Saturday

10

Κυριακή / Sunday

Χαλκογραφία των αγίων Δημητρίου και Γεωργίου, 19ος αι., Συλλογή Παπαστράτου
Copperplate engraving of St Demetrios and St George, 19th c., Papastratou Collection

2005

Ιούλιος / July

μήνας έβδομος εβδομάδα εικοστή ένατη / month seventh week twenty-ninth

11

Δευτέρα / Monday

Ευφημίας μεγαλομάρτυρος και Όλγας ισαποστόλου

12

Τρίτη / Tuesday

13

Τετάρτη / Wednesday

14

Πέμπτη / Thursday

15

Παρασκευή / Friday

16

Σάββατο / Saturday

17

Κυριακή / Sunday

Των Αγίων Πατέρων, Μαρίνης μεγαλομάρτυρος

Χάλκινοι εγκόλπιοι σταυροί με ανάγλυφες μορφές στρατιωτικών αγίων, 11ος-12ος αι., Συλλογή Οικονομοπούλου
Bronze pectoral crosses with relief figures of military saints, 11th-12th cc., Ekonomopoulos Collection

2005

Ιούλιος / July

μήνας έβδομος · εβδομάδα τριακοστή / month seventh · week thirtieth

18

Δευτέρα / Monday

19

Τρίτη / Tuesday

20

Τετάρτη / Wednesday

Ηλιού του προφήτου

21

Πέμπτη / Thursday

22

Παρασκευή / Friday

Μαρίας της Μαγδαληνής

23

Σάββατο / Saturday

24

Κυριακή / Sunday

Χριστίνης μεγαλομάρτυρος

Χάλκινο δακτυλίδι με εγχάρακτη μορφή στρατιωτικού αγίου, 11ος-12ος αι.
Bronze ring engraved with the figure of a military saint, 11th-12th c.

2005

Ιούλιος / July

μήνας όγδοος εβδομάδα τριακοστή πρώτη / month eighth week thirty-first

25

Δευτέρα / Monday

26

Τρίτη / Tuesday

Παρασκευής οσομάρτυρος

27

Τετάρτη / Wednesday

Παντελεήμονος του ιαματικού

28

Πέμπτη / Thursday

29

Παρασκευή / Friday

30

Σάββατο / Saturday

31

Κυριακή / Sunday

Χάλκινοι σταυροί-λειψανοθήκες με εγχάρακτες μορφές των αγίων Γεωργίου και Πέτρου, 11ος-12ος αι.
Bronze reliquary crosses engraved with the figures of St George and St Peter 11th-12th cc.

2005

Αύγουστος / August

μήνας όγδοος εβδομάδα τριακοστή δεύτερη / month eighth week thirty-second

1

Δευτέρα / Monday _____

2

Τρίτη / Tuesday _____

3

Τετάρτη / Wednesday _____

4

Πέμπτη / Thursday _____

5

Παρασκευή / Friday _____

6

Σάββατο / Saturday _____

Μεταμόρφωση του Σωτήρος

7

Κυριακή / Sunday _____

Χάλκινοι σταυροί-λειψανοθήκες με εγχάρακτες μορφές του αγίου Ακινδύνου και αδιάγνωστου αγίου, 11ος-12ος αι.
Bronze reliquary crosses engraved with the figures of St Akindynos and an unidentifiable saint, 11th-12th cc.

2005

Αύγουστος / August

μήνας όγδοος εβδομάδα τριακοστή τρίτη / month eighth week thirty-third

8

Δευτέρα / Monday

9

Τρίτη / Tuesday

10

Τετάρτη / Wednesday

11

Πέμπτη / Thursday

12

Παρασκευή / Friday

13

Σάββατο / Saturday

14

Κυριακή / Sunday

Εντοιχιο ψηφιδωτό με παράσταση του αγίου Δημητρίου, 5ος-6ος αι.
Wall mosaic of St Demetrios, 5th-6th c.

2005

Αύγουστος / August

μήνας όγδοος εβδομάδα τριακοστή τέταρτη / month eighth week thirty-fourth

15

Δευτέρα / Monday

ΚΟΙΜΗΣΗ ΤΗΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ

16

Τρίτη / Tuesday

17

Τετάρτη / Wednesday

18

Πέμπτη / Thursday

19

Παρασκευή / Friday

20

Σάββατο / Saturday

21

Κυριακή / Sunday

«...και την σωτήριον εντυπώσας σφραγίδα» Λίθινη σφραγίδα ευλογίας με παράσταση των αποστόλων Παύλου και Ανδρέα, 6ος αι.
...the redemptive stamped seal... Stone eulogia stamp with a representation of the apostles Paul and Andrew, 6th c.

2005

Αύγουστος / August

μήνας ογδοός εβδομάδα τριακοστή πέμπτη / month eighth week thirty-fifth

22

Δευτέρα / Monday

23

Τρίτη / Tuesday

24

Τετάρτη / Wednesday

25

Πέμπτη / Thursday

26

Παρασκευή / Friday

27

Σάββατο / Saturday

28

Κυριακή / Sunday

«λάβε έλαιον άγιον, και κατάχρισον σου όλον το σώμα, την γλώτταν, τα χείλη, τον τράχηλον, τους οφθαλμούς...»

Πήλινη ευλογία από το προσκύνημα του αγίου Μηνά στην Αίγυπτο, 6ος-7ος αι., Συλλογή Οικονομοπούλου

'Receive sacred oil and apply it to all your body, your tongue, your lips, your neck, your eyes.'

Clay eulogia from the shrine of St Menas in Egypt, 6th-7th c., Ekonomopoulos Collection

2005

Αύγουστος / August

μήνας ένατος εβδομάδα τριακοστή έκτη / month ninth week thirty-sixth

29

Δευτέρα / Monday

30

Τρίτη / Tuesday

31

Τετάρτη / Wednesday

1

Πέμπτη / Thursday

Σεπτέμβριος
September

Αρχή της Ινδίκτου

2

Παρασκευή / Friday

Μάμαντος μάρτυρος

3

Σάββατο / Saturday

4

Κυριακή / Sunday

«...τάσεις επιτελούνται νοσημάτων ποικίλων, και πνευμάτων απαλλάσσονται τω ελαίω της αντιού κανδήλας χρισόμενοι»
Μολύβδινα κουτρούβια που περιείχαν μύρο από το προσκύνημα του αγίου Δημητρίου, 12ος-13ος αι.

'Divers maladies are healed and those anointed with the oil of this lamp are rid of spirits.

Lead ampullae which contained myron from the shrine of St Demetrios, 12th-13th c.

2005

Σεπτέμβριος / *September*

μήνας ένατος εβδομάδα τριακοστή έβδομη / month ninth week thirty-seventh

5

Δευτέρα / Monday

6

Τρίτη / Tuesday

7

Τετάρτη / Wednesday

8

Πέμπτη / Thursday

Γενέθλιον Υπεραγίας Θεοτόκου

9

Παρασκευή / Friday

10

Σάββατο / Saturday

11

Κυριακή / Sunday

Χάλκινο εικονίδιο με παράσταση του αγίου Νικολάου, 11ος αι.
Small bronze icon of St Nicholas, 11th c.

2005

Σεπτέμβριος / *September*

μήνας ένατος εβδομάδα τριακοστή ένατη / month ninth week thirty-ninth

19

Δευτέρα / Monday

20

Τρίτη / Tuesday

21

Τετάρτη / Wednesday

22

Πέμπτη / Thursday

23

Παρασκευή / Friday

24

Σάββατο / Saturday

25

Κυριακή / Sunday

Χάλκινο εικονίδιο-φυλακτό με παράσταση του αγίου Δημητρίου, 14ος αι.
Bronze amuletic icon of St Demetrios, 14th c.

2005

Σεπτέμβριος / *September*

μήνας δέκατος εβδομάδα τεσσαρακοστή / month tenth week fourtieth

26

Δευτέρα / Monday

27

Τρίτη / Tuesday

28

Τετάρτη / Wednesday

29

Πέμπτη / Thursday

30

Παρασκευή / Friday

1

Σάββατο / Saturday

Οκτώβριος
October

2

Κυριακή / Sunday

Κυριακούς ιερομάρτυρος

Χάλκινο εικονίδιο με παράσταση της Θεοτόκου στον εικονογραφικό τύπο «*η Χαρά Πάντων των Τεθλιμένων*» 18ος αι.
Small bronze icon of the Virgin as the *Joy of All Who Sorrow*' 18th c.

2005

Οκτώβριος / *October*

μήνας δέκατος εβδομάδα τεσσαρακοστή πρώτη / month tenth week fourty-first

3

Δευτέρα / Monday

4

Τρίτη / Tuesday

5

Τετάρτη / Wednesday

6

Πέμπτη / Thursday

7

Παρασκευή / Friday

Σεργίου και Βάκχου μαρτύρων

8

Σάββατο / Saturday

9

Κυριακή / Sunday

Ξύλινο εικονίδιο από τους Αγίους Τόπους με πλακίδια από μάργαρο, που φέρουν παράσταση της Σταύρωσης, 19ος αι.
Small wooden icon from the Holy Land with little mother-of-pearl tiles bearing a representation of the Crucifixion, 19th c.

2005

Οκτώβριος / *October*

μήνας δέκατος εβδομάδα τεσσαρακοστή δεύτερη / month tenth week forty-second

10

Δευτέρα / Monday

11

Τρίτη / Tuesday

12

Τετάρτη / Wednesday

13

Πέμπτη / Thursday

14

Παρασκευή / Friday

15

Σάββατο / Saturday

16

Κυριακή / Sunday

Λίθινη αμφιπρόσωπη μήτρα για την κατασκευή εγκολπίων, 5ος-6ος αι.
Bilateral stone mould for making enkolpia, 5th-6th c.

2005

Οκτώβριος / *October*

μήνας δέκατος εβδομάδα τεσσαρακοστή τρίτη / month tenth week forty-third

17

Δευτέρα / Monday

18

Τρίτη / Tuesday

Λουκά του Ευαγγελιστή, Συμεών οσίου

19

Τετάρτη / Wednesday

20

Πέμπτη / Thursday

21

Παρασκευή / Friday

22

Σάββατο / Saturday

23

Κυριακή / Sunday

Ιακώβου του αδελφοθέου

Γυάλινο φυλακτό με ανάγλυφη παράσταση λέοντα, ο οποίος συμβολίζει την άγρυπνη φρούρηση των χριστιανών από τις δυνάμεις του κακού, 4ος αι.

Glass amulet with a relief lion, symbolising the vigilant guarding of Christians from the forces of evil, 4th c.

2005

Οκτώβριος / *October*

μήνας δέκατος εβδομάδα τεσσαρακοστή τέταρτη / month tenth week forty-fourth

24

Δευτέρα / Monday

25

Τρίτη / Tuesday

26

Τετάρτη / Wednesday

Δημητρίου Μεγαλομάρτυρος

27

Πέμπτη / Thursday

Νέστορος μαρτ.

28

Παρασκευή / Friday

Εθνική Εορτή

29

Σάββατο / Saturday

30

Κυριακή / Sunday

Χρυσά εγκόλπια, παλαιοχριστιανικής και βυζαντινής εποχής
Gold enkolpia of the Early Christian and Byzantine periods

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय
ॐ नमो भगवते वासुदेवाय
ॐ नमो भगवते वासुदेवाय
ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

2005

Οκτώβριος / October

μήνας ενδέκατος εβδομάδα τεσσαρακοστή πέμπτη / month eleventh week forty-fifth

31

Δευτέρα / Monday

1

Τρίτη / Tuesday

Νοέμβριος

November

Κοσμά και Δαμιανού των Αναργύρων

2

Τετάρτη / Wednesday

3

Πέμπτη / Thursday

4

Παρασκευή / Friday

5

Σάββατο / Saturday

6

Κυριακή / Sunday

«...και το της Εκκλησίας εγκόλιον, όπερ ως αρραβών επί και ως νηρέτης και φύλαξ αντός φυλάσσει»

Εγκόλινα από ερυθρό στεατίτη με ανάγλυφο σταυρό ανάστασης, 14ος αι.

And the enkolpion of the Church is like a pledge, and protects like a servant and guardian.

Enkolpia of red steatite with a relief resurrection cross, 14th c.

2005

Νοέμβριος / *November*

μήνας ενδέκατος εβδομάδα τεσσαρακοστή έκτη / month eleventh week forty-sixth

7

Δευτέρα / Monday

8

Τρίτη / Tuesday

Σύναξη Ταξαρχών Μιχαήλ και Γαβριήλ

9

Τετάρτη / Wednesday

10

Πέμπτη / Thursday

Μηνά, Βίκτωρος και Βικεντίου μαρτύρων

11

Παρασκευή / Friday

12

Σάββατο / Saturday

13

Κυριακή / Sunday

Μολύβδινο εγκόλπιο με εγγεγραμμένο σταυρό, 14ος αι.
Lead enkolpion with an inscribed cross, 14th c.

2005

Νοέμβριος / *November*

μήνας ενδέκατος εβδομάδα τεσσαρακοστή / month eleventh week forty-seventh

14

Δευτέρα / Monday

Φιλίππου Αποστόλου

15

Τρίτη / Tuesday

16

Τετάρτη / Wednesday

Ματθαίου του Ευαγγελιστή

17

Πέμπτη / Thursday

18

Παρασκευή / Friday

19

Σάββατο / Saturday

20

Κυριακή / Sunday

Χάλκινο φυλακτό με παράσταση αγίου, 18ος-19ος αι.
Bronze amulet with a representation of a saint, 18th-19th c.

2005

Νοέμβριος / November

μήνας ενδέκατος εβδομάδα τεσσαρακοστή όγδοη / month eleventh week forty-eight

21

Δευτέρα / Monday

Τα Εισόδια της Θεοτόκου

22

Τρίτη / Tuesday

23

Τετάρτη / Wednesday

24

Πέμπτη / Thursday

25

Παρασκευή / Friday

Αικατερίνης μεγαλομάρτυρος

26

Σάββατο / Saturday

Στυλιανού οσίου

27

Κυριακή / Sunday

Αρχιερατικό εγκόλπιο με αμφιπρόσωπο ξυλόγλυπτο πυρήνα τοποθετημένο σε αργυρή θήκη, 19ος αι.
Prelatical enkolpion with a bilateral carved wooden centrepiece in a silver casing, 19th c.

2005

Νοέμβριος / *November*

μήνας δωδέκατος εβδομάδα τεσσαρακοστή ένατη / month twelfth week forty-ninth

28

Δευτέρα / Monday

29

Τρίτη / Tuesday

30

Τετάρτη / Wednesday

Ανδρέα του Προτόκλητου

1

Πέμπτη / Thursday

Δεκέμβριος
December

2

Παρασκευή / Friday

3

Σάββατο / Saturday

4

Κυριακή / Sunday

Βαρβάρας μεγαλομάρτυρος

Ξύλινη εικόνα με παράσταση της Δευτέρας Παρουσίας, 17ος αι.
Wooden icon of the Second Coming, 17th c.

2005

Δεκέμβριος / December

μήνας δωδέκατος εβδομάδα πενήντηστή / month twelfth week fiftieth

5

Δευτέρα / Monday

Σάββα του ηγιασμένου

6

Τρίτη / Tuesday

Νικολάου του θαυματουργού

7

Τετάρτη / Wednesday

8

Πέμπτη / Thursday

9

Παρασκευή / Friday

Αγίας Άννης

10

Σάββατο / Saturday

11

Κυριακή / Sunday

Φελακτό από πράσινο ίασπι με παράσταση του αιγυπτιακού θεού της σιωπής Αρποκράτη, ο οποίος μεταμορφώνεται και επανέρχεται στην αιώνια ζωή, αφού περάσει από τον κόσμο των νεκρών, 3ος-4ος αι.
Amulet of green jasper with a representation of Horus, the Egyptian god of silence, who was transfigured and restored to eternal life after he had passed through the world of the dead, 3rd-4th c.

2005

Δεκέμβριος / December

μήνας δωδέκατος εβδομάδα πενήκοστή πρώτη / month twelfth week fifty-first

12

Δευτέρα / Monday

Σπιριδόνος του θαυματουργού

13

Τρίτη / Tuesday

Ευστρατίου και Λουκίας μαρτύρων

14

Τετάρτη / Wednesday

15

Πέμπτη / Thursday

Ελευθερίου ιερομάρτυρος

16

Παρασκευή / Friday

17

Σάββατο / Saturday

18

Κυριακή / Sunday

Ειδώλιο σε σχήμα ψαριού από ορεία κρύσταλλο, σύμβολο της ανθρώπινης ψυχής, 3ος αι.
Fish figurine of rock-crystal, symbolising the human soul, 3rd c.

2005

Δεκέμβριος / December

μήνας δωδέκατος εβδομάδα πενήκοστή δεύτερη / month twelfth week fifty-second

19

Δευτέρα / Monday

20

Τρίτη / Tuesday

21

Τετάρτη / Wednesday

22

Πέμπτη / Thursday

Αναστασίας Φαρμακολυγίας

23

Παρασκευή / Friday

24

Σάββατο / Saturday

25

Κυριακή / Sunday

ΓΕΝΝΗΣΗ ΤΟΥ ΙΗΣΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ

«Σώτηρ Ἰησοῦ... αλιεὺ μερόπων τῶν σωζομένων, πελάγους κακίας, ἰχθεῖς ἀγνοῦς κύματος ἐχθροῦ γλυκερὰ ζωὴ δελεάζων»

Φυλακτὸ ἀπὸ καρνεόλιο λίθο, με παράσταση τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ὡς αλιεὺ ψυχῶν, 4ος αἰ.

'Christ Saviour' fisher of saved people from the sea of evil, enticing pure fish from the hostile wave with the bait of sweet life' Amulet of cornelian with a representation of Christ as the 'fisher of souls' 4th c.

2005

Δεκέμβριος / December

μήνας δωδέκατος εβδομάδα πενήκοστη τρίτη / month twelfth week fifty-third

26

Δευτέρα / Monday

27

Τρίτη / Tuesday

Στεφάνου προπομάρτυρος

28

Τετάρτη / Wednesday

29

Πέμπτη / Thursday

30

Παρασκευή / Friday

Ανοσίας μάρτυρος

31

Σάββατο / Saturday

1

Κυριακή / Sunday

Ιανουάριος
2005
January

Δακτυλιόλιθοι με παράσταση φτερωτών Ερωτιδέων ως ακολούθων της ανθρώπινης ψυχής στο μεταθανάτιο ταξίδι της, 3ος-4ος αι.
Ringstones decorated with winged cupids to escort the human soul on its posthumous journey, 3rd-4th cc

ΤΟ ΛΕΥΚΩΜΑ-ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ "2005-ΦΥΛΑΚΤΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΣΥΛΛΟΓΕΣ ΤΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ" ΠΟΥ ΕΚΔΟΘΗΚΕ ΑΠΟ ΤΟ ΣΩΜΑΤΕΙΟ " ΟΙ ΦΙΛΟΙ ΤΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ" ΕΝΤΑΣΣΕΤΑΙ ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΩΝ ΣΚΟΠΩΝ ΤΟΥ ΣΩΜΑΤΕΙΟΥ ΝΑ ΕΝΙΣΧΥΕΙ ΗΘΙΚΑ ΚΑΙ ΥΛΙΚΑ ΤΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΚΑΙ ΝΑ ΒΟΗΘΑ ΣΤΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥ ΚΑΙ ΣΤΟΝ ΕΜΠΛΟΥΤΙΣΜΟ ΤΩΝ ΣΥΛΛΟΓΩΝ ΤΟΥ

ΤΟ ΧΡΥΣΟ ΦΥΛΑΚΤΟ ΣΤΟ ΕΣΩΦΥΛΛΟ ΚΑΙ ΟΠΙΣΘΟΦΥΛΛΟ ΑΝΗΚΕΙ ΣΤΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΤΟΥ ΒΑΤΙΚΑΝΟ. ΤΟ ΠΟΡΤΡΕΤΟ ΦΑΓΙΟΥΜ ΣΤΗ ΣΕΛ. 36 ΑΝΗΚΕΙ ΣΤΟ ΒΡΕΤΑΝΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ. ΤΟ ΠΗΛΙΝΟ ΑΝΘΡΩΠΟΜΟΡΦΟ ΑΓΓΕΙΟ ΣΤΗ ΣΕΛ. 68 ΑΝΗΚΕΙ ΣΤΟ ΒΡΕΤΑΝΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ. ΤΟ ΠΗΛΙΝΟ ΕΙΔΩΛΙΟ ΣΤΗ ΣΕΛ. 96 ΑΝΗΚΕΙ ΣΤΟ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΥΟΡΚΗΣ. Η ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΑ ΣΤΗ ΣΕΛ. 130 ΒΡΙΣΚΕΤΑΙ ΣΤΟΝ ΚΑΘΕΔΡΙΚΟ ΝΑΟ ΤΟΥ FARAS ΣΤΗ ΝΟΥΒΙΑ.

THE CALENDAR-ALBUM "2005-AMULETS IN THE COLLECTIONS OF THE MUSEUM OF BYZANTINE CULTURE " IS PUBLISHED BY THE "FRIENDS OF THE MUSEUM OF BYZANTINE CULTURE " AS A PART OF THE ASSOCIATION' S EFFORTS TO SUPPORT THE MUSEUM MORALLY AND MATERIALLY TO ASSIST ITS OPERATION, AND HELP TO AUGMENT ITS COLLECTIONS.

THE GOLD AMULET ON THE FLYLEAF AND THE BACK COVER BELONGS TO THE VATICAN MUSEUM. THE FAYUM PORTRAIT ON P 36 AND THE ANTHROPOMORPHIC VESSEL ON P 68 BELONG TO THE BRITISH MUSEUM. THE CLAY FIGURINE ON P 96 BELONGS TO THE METROPOLITAN MUSEUM OF NEW YORK. THE WALL PAINTING ON P 130 IS IN THE CATHEDRAL CHURCH OF FARAS IN NUBIA.

ΤΟ ΛΕΥΚΩΜΑ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ “2005 ΦΥΛΑΚΤΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΣΥΛΛΟΓΕΣ ΤΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ” ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΣΕ 1.000 ΑΝΤΙΤΥΠΑ ΤΟ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟ ΤΟΥ 2004.

ΕΠΙΛΟΓΗ ΥΛΙΚΟΥ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ: ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΑΜΠΑΝΗΣ, **ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:** ΑΘΑΝΑΣΙΑ ΛΙΜΠΕΡΗ, **ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ:** REPROTIME Α.Ε., **ΠΑΡΑΓΩΓΗ:** REPROTIME Α.Ε., **ΑΓΓΛΙΚΗ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ:** DEBORAH WHITEHOUSE, **ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ:** Μ. ΣΚΙΑΔΑΡΕΣΗΣ, Σ. ΖΟΥΜΠΟΥΡΤΙΚΟΥΔΗΣ, Π. ΚΑΜΠΑΝΗΣ.

1.000 COPIES OF THE CALENDAR ALBUM “2005 AMULETS IN THE COLLECTIONS OF THE MUSEUM OF BYZANTINE CULTURE” WERE PRINTED IN DECEMBER, 2004.

MATERIAL SELECTED AND EDITED BY: PANAGIOTIS KAMPANIS, **ART EDITOR:** ATHANASIA LIBERI, **LAYOUT:** REPROTIME S.A., **PRODUCTION:** REPROTIME S.A., **ENGLISH TRANSLATION:** DEBORAH WHITEHOUSE, **PHOTOGRAPHS:** M. SKIADARESIS, S. ZOUMBOURTIKOUDIS, P. KAMPANIS.

